

จดหมายเหตุ

เรื่องไตสวนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชชั้นทุลเกล้า ฯ ถวาย

พิมพ์ในงานพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขไขดวง

กรยศตมาท

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๓ นาย ก. ศ. ร. กุหลาบ แต่งเรื่องพระประวัติสมเด็จพระสังฆราช (ปุด์สเทว ส่า) วัดราชประดิษฐพิมพเป็นเล่มสมุดสังฆนทุดเกล้า ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๐๐๐ ระเบียบ แล้วโฆษณาอวดว่าตนรู้เรื่องพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชยิ่งกว่าผู้อื่น ถึงสามารถเรียบเรียงสังฆนทุดเกล้า ๆ ถวายเป็นหนังสือสำหรับพระราชทานในงานพระเมรุดังนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพิจารณาหนังสือนั้นเห็นเอาความเท็จมากถ้อยอยู่มาก ทรงพระราชดำริว่าถ้าเพิกเฉยเสียก็จะเหมือนทรงรับรองตามคำของนายกุหลาบ อีกประการหนึ่งทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ก็เป็นพระบรมราชกรรมวาจาจารย์ และเป็นพระมหาเถระอันทรงพระเกียรติคุณอย่างยิ่งในสังฆมณฑลพระองค์ ๓ จะปล่อยให้มหาชนหลงเชื่อถือความเท็จในเรื่องพระประวัติหากควรไม่ จึงมีพระราชดำริสั่งให้ตั้งกรรมการ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธาน กับกรมพระนเรศวรวรฤทธิ และพระยาศรีภานุบริรักษ์ (กมล สาดักษณ) เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีสุนทรโวหาร พร้อมกันไต่สวนเรียกหลักฐานที่นายกุหลาบอ้างในเรื่องพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชที่แต่งขึ้น กรรมการได้ถามคำให้การนายกุหลาบ และสืบพยานอีกหลายปากได้ความชัดเจนว่านายกุหลาบเอาความเท็จมาแต่งขึ้นตามอำเภอใจ เมื่อกรรมการถวายรายงานการไต่สวนจึงโปรด ฯ ให้ประกาศให้มหาชนทราบ แจ้งอยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

(๒)

เล่ม ๓๘ หน้า ๘๗ ซึ่งออกเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ร. ศ. ๑๒๐ (พ. ศ. ๒๔๔๔) นั้นแล้ว

หนังสือต่าง ๆ ในสำนวนการไต่สวนนายกุหลาบครั้งนั้น ส้มเต๋จ พระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงเรียบเรียงเข้าเพิ่มรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ประทานข้าพเจ้ามาให้รักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ด้วยทรงพระดำริว่าถึงมิใช่เรื่องสำคัญ ก็เป็นจดหมายเหตุในทางราชการ เรื่องหนึ่ง ส้มเต๋จจะรักษาไว้มิให้สูญไปเสีย คงแต่ข้าพเจ้าได้รับหนังสือเรื่องนี้มากได้ คิดปรารภว่าน่าจะพิมพ์ แต่มานึกถึงเดิไม่แน่ใจว่าจะเป็นประโยชน์หรือไม่ เพราะกรณีเป็นแต่เรื่องมุสาวาทของนายกุหลาบใคร ๆ ในสมัยนั้นกรู้อยู่ด้วยกันว่านายกุหลาบชอบแต่งหนังสือเอาความเท็จมาแซกแซมหนังสือเก่าบ้าง แต่งขึ้นใหม่แล้วอ้างอวดว่าได้ฉบับมาจากที่โน่นที่นั่นบ้าง ดวงผู้อื่นให้หลงเชื่อว่าเป็นความจริง เรื่องนี้ผิดกับเรื่องอื่นเพียงถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรำคาญไต่ฝาดของชุดพระบาท จนต้องโปรด ฯ ให้มีกรรมการไต่สวน ห้ามแก่นสารซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ทางความรู้ไม่ ข้าพเจ้าตั้งใจอยู่ตั้งกล่าวมา จึงยังมีได้พิมพ์หนังสือเรื่องกรรมการไต่สวนนายกุหลาบให้ปรากฏแพร่หลาย

ครั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้มาขออนุญาตต่อราชบัณฑิตยสภาว่าใครจะคัดหนังสือบางเรื่องซึ่งนายกุหลาบแต่ง อันรวมไว้ (ตัวหนึ่งต่างหาก) ในหอพระสมุดวชิรญาณ ข้าพเจ้าถามถึงประโยชน์ที่เขามุ่งหมาย ได้ความว่าเพื่อจะเอาไปใช้เป็นตำราศึกษาโบราณคดี ข้าพเจ้านึกเฉยใจขึ้นมาว่าเห็นจะถึงเวลาแล้วที่ควรจะบอกอธิบายให้คนในสมัยนี้รู้ ว่าหนังสือของ

(๒)

นายกุหลาบเป็นอย่างไรจะได้ไม่หลงเชื่อ อีกประการหนึ่งในหนังสือ
พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีไปมากับ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมพิมพ์พระราชทานแจก
ในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวันตรงกับวันสังขารคต พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ นี้ ก็มี
ดำเนินาพระราชหัตถเลขาและดำเนินารายงานกรรมการไต่สวนนายกุหลาบ
ปรากฏอยู่ในนั้น มีผู้ไต่ถามใคร่จะเห็นคำวินิจฉัยของกรรมการโดยพิสดาร
เมื่อมีโอกาสจะพิมพ์หนังสือแจกในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์
เจ้าไชยดวง ครบศตมาหา ข้าพเจ้าจึงได้เลือกจดหมายเหตุและรายงาน
การไต่สวนนายกุหลาบ อันเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรสมาพิมพ์เป็นหนังสือแจกในครั้งนี้ โดยเชื่อว่า
ท่านทั้งหลายที่ได้อ่านไปจะพอใจอ่านกันโดยมาก

นายกุหลาบถูกไต่สวนเรื่องแต่งหนังสือเท็จเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ถึง ๔
ครั้ง จดหมายเหตุและรายงานการไต่สวนที่พิมพ์ในหนังสือนี้เป็นแต่ครั้งเดียว
และเป็นครั้งที่ ๓ ในการไต่สวน ครั้งที่ ๓ นั้น นายกุหลาบแต่งเรื่อง
พงศาวดารกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พิมพ์ในหนังสือสยามประเภท
อ้างว่ามีพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยองค์ ๓ ทรงพระนามว่า “พระปิ่นเกษ”
มีพระราชโอรสได้รับรัชทายาท ทรงพระนามว่า “พระจุลปิ่นเกษ”
และกล่าวต่อไปว่าเมื่อพระจุลปิ่นเกษครองราชสมบัตินั้น ได้ยพระนครแก่

(ค)

กรุงศรีอยุธยาตั้งน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร
เห็นหนังสือนั้น มีพระราชดำริว่าเพียงแต่นายกุหลาบเอาความเท็จขึ้นแต่ง
ดวงว่าเป็นเรื่องจริง ก็เป็นการไม่ยุติแล้ว ยังซ้ำเอาพระนามพระจอมเกล้า
ไปแปลงเป็นพระบดินทร์ พระจุลจอมเกล้าไปแปลงเป็นพระจุลบัณฑิตร
แล้วเกณฑ์ให้เลี้ยงบ้านเลี้ยงเมืองด้วย จะทรงนิ่งอยู่ไม่ได้ จึงโปรด ฯ
ให้ข้าหลวงเรียกตัวนายกุหลาบมาไต่สวน ว่ามีหลักฐานอันใดในการที่แต่ง
เรื่องพงศาวดารกรุงสุโขทัย และมีหลักฐานอันใดที่อ้างว่าพระเจ้ากรุง
สุโขทัยองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระบดินทร์ อีกองค์หนึ่งทรงพระนามว่า
พระจุลบัณฑิตร นายกุหลาบก็รับสารภาพว่าห้ามมีหลักฐานอันใดไม่ เป็นแต่
คิดประดิษฐ์ขึ้นเองทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงมีพระราช
ดำริสั่งให้ส่งตัวนายกุหลาบไปคุมไว้ที่ โรงเลี้ยงม้าคราวหนึ่ง (เห็นจะสัก
๗ วัน) แล้วให้ปล่อยตัวไป

ต่อมาอีกครั้งหนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓) นายกุหลาบแต่ง
อธิบายระเบียบการพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่องานพระเมรุสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พิมพ์ในหนังสือสยามประเภท
อ้างว่าแบบแผนมีมาแต่โบราณในการถวายพระเพลิงย่อมทำอย่างนั้น ๆ มี
ตำราแต่ของตัว โปรด ฯ ให้ข้าหลวงเรียกตัวนายกุหลาบมาไต่สวน นาย
กุหลาบก็รับสารภาพว่า ห้ามสำหรับตำราอันใดไม่ เป็นแต่คิดแต่งขึ้นเอง
ผู้นั้น เมื่อเสร็จการไต่สวนครั้งนี้ โปรด ฯ ให้กรมขุนพิทยธำมณีพิทยธาดา
เมื่อเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

(ค)

แจ้งอยู่ในเล่ม ๑๗ หน้า ๕๓ ซึ่งออกเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) แต่หาได้โปรด ๆ ให้ลงโทษนายกุหลาบอย่างใดไม่

ต่อมาอีกครั้งหนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๑๙ นั้น นายกุหลาบก็แต่งเรื่อง พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งดำเนินการไต่สวนพิมพ์ไว้ในสมุด เล่มนี้ แต่มีได้เป็นครั้งที่สอง การไต่สวนนายกุหลาบยังมีอีกครั้ง ๑ เมื่อ ตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เรื่องครั้งหลังนั้นตัวข้าพเจ้าเป็นโจทก์ในหน้าที่ กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ทราบความตลอดเรื่อง จึงอาจจะได้ไต่ คือเมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ในเวลานั้นนายกุหลาบเลิกออกหนังสือสยามประเภทแล้ว แต่ยังมีแท่นพิมพ์อยู่ มักชอบพิมพ์เป็นใบปลิว อวดอ้างอะไรเด่นต่าง ๆ วันหนึ่งข้าพเจ้าไปหอพระสมุด ๆ เห็นใบปลิว ของนายกุหลาบส่งมา อวดว่านายกุหลาบพบต้นพระยาภิรมย์แผ่นดิน พระเจ้าท้ายสระ จุฬาลงกรณ ๑๑๐๖ มีตราพระราชดำรัส ตราราชคชดำรัส และ ตราบัวแก้วประทับเป็นสำคัญ และได้หนังสือฉบับนี้ไว้ในมือเล่มหนึ่ง ท้าว่า ถ้าใครไม่เชื่อจะไปดูก็ได้ ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อ แต่เห็นว่าตามหน้าที่ของหอพระ สมุดสำหรับพระนครไม่ควรจะเพิกเฉยเลย จึงวานพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาตุ๊กษมณ เปரியัญ) ให้ไปดูหนังสือฉบับนี้นายกุหลาบ พระยา ปริยัติกถัมมารายงานว่าเป็นสมุดไทยฉบับหลวงของเก่า ประทับตรา ๓ ดวง จึงตั้งนายกุหลาบอ้าง และมีบานแผ่นอยู่ข้างต้นลงศักราช ๑๑๐๖ ปีชวด แต่พระยาปริยัติสังเกตเห็นกระดาษตรงเลข ๐ นั้นซ้ำ ดูเป็นรอยขีดแก้ ข้าพเจ้าได้ฟังก็แน่ใจว่านายกุหลาบได้กฎหมายฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ ๑

(ฆ)

ไปจากที่แห่งใดแห่งหนึ่ง แดวเลข ๖ เขียนแก่เป็น ๐ อ่างให้คนหลง
เวลานานขึ้นไป ๖๐ ปี แต่เห็นว่าสมุดเล่มนั้นเป็นหนังสือหลวงสำหรับ
แผ่นดิน ไม่ควรจะให้ตกไปเป็นของผู้อื่น ข้าพเจ้าจึงนำความกราบ
บังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามเรื่องที่ได้กล่าวมา ก็
โปรดฯ ให้เจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว. ดับ สุทัศน์) เมื่อยังเป็นที่
พระยาอินทราธิบดีศรีพรหมเมือง ไปเรียกเอาสมุดกฎหมายนั้นจาก
นายกุหลาบมาถวายทอดพระเนตร เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชาได้สมุดเล่มนั้น
มาถวาย กราบบังคมทูลรายงานว่าเมื่อวันไปเรียกหนังสือที่นายกุหลาบนั้น
มีกิจจะต้องไปแวะที่ศาลากระทรวงนครบาล (อันอยู่ใกล้ ๆ กับที่อยู่ของ
นายกุหลาบ) ด้วย ได้แวะไปที่ตึกแถวถนนเฟื่องนครที่นายกุหลาบอยู่ ขอ
ดูสมุดนั้นก่อน ได้แต่เห็นคัมภีร์ ๓๓๐๒ ครั้นเมื่อกลับจากศาลา
ไปเรียกเอาสมุดนั้นจากนายกุหลาบ ว่าต้องพระราชประสงค์จะทอดพระ
เนตร นายกุหลาบก็ส่งให้ โดยดี แต่เมื่อได้หนังสือมา เปิดดู เห็นตรง
๐ กลายเป็นเลข ๖ ไป คงเป็นด้วยนายกุหลาบคิดเฉลยวใจแต่เมื่อเจ้า
พระยาอภัยราชาไปขอดูคราวแรก ด้วยเจ้าพระยาอภัยราชาเคยเป็นผู้รับสั่ง
สั่งตัวนายกุหลาบไปโรงเลี้ยงบำเมื่อใดส่วนครั้งแรก จึงรีบแก้ไขตัวเลข
ในระวางเวลาที่เจ้าพระยาอภัยราชาไปออกพิศ ให้กลับเป็นเลข ๖ ตามเดิม
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็นก็ทรงพระศรวด ดำรัสว่า
เจ้าพระยาอภัยราชาได้ยักนายกุหลาบ แล้วพระราชทานสมุดกฎหมายเล่มนั้น
มาไว้ในหอพระสมุดวิจิตรญาณ รอยที่นายกุหลาบชูดแก้ไขก็ยังไม่ปรากฏอยู่

(ง)

และยังมีเรื่องเนื่องต่อมา คัวยในไม่ช้านักมีผู้นำกฎหมายฉบับหลวงครั้ง
รัชกาลที่ ๓ เช่นเดียวกับมาบอกขายที่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ๓ เดือน
และยอมให้หอพระสมุดตราค่า ขาพเจ้าตราค่าเดิมละ ๒๐ บาท ผู้ขาย
มีความยินดีบอกว่าไม่รู้ว่าจะให้ราคามากถึงเท่านั้น ไปเดี่ยที่นายกุหาตาม
หลอดกซ้อเอาไปเดี่ยเดิม ๓ ให้ราคาเพียง ๒ บาทเท่านั้น เรื่องมีมาดังนี้

คำ ขบ ขบ ขบ

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

เจ้าพนักงานหอสมุด

สำเนาพระราชหัตถเลขา

เรื่องให้ ใ้ส่วนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชชั้นทุกเกล้า ฯ ๑ ถวาย

ที่ ๒๘/๓๔๓๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ วันโกนขึ้นตรศก ๑๓๘

ด้วยนายกุหลาบได้นำหนังสือพิมพ์เป็นเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช
มาให้ ๒๐๐๐ เต็ม มีความประสงค์จะให้แจกในงานเมรุ เห็นว่าหนังสือที่
นายกุหลาบเรียบเรียงแต่งขึ้น ไม่ควรจะแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวง ฤคน
อื่น ๆ ทั่วไป เพราะเป็นถ้อยคำอันไม่น่าเชื่อ จะพาให้คนทั้งปวงดุ่มหลง
ไปในถ้อยคำอันนายกุหลาบกล่าวเท็จปนจริงเช่นนั้น สมเด็จพระสังฆราช
ก็นับว่าเป็นหลักเป็นประธานเป็นที่นับถือของคนเป็นอันมาก จึงเห็นควร
จะใ้ส่วนเรื่องประวัติ ให้ ใ้ความว่านายกุหลาบกล่าวเท็จเพียงไร
กล่าวจริงเพียงไร ขอให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวงนครสวรรค์
พระยาสุรินทรโวหารพร้อมกันใ้ส่วน และให้ มีอำนาจที่จะเรียกตัว
นายกุหลาบกับทั้งเรื่องราวทั้งปวงมาใ้ส่วนใ้จนตลอด แล้วให้ทำรายงาน
บอกมาให้ทราบ

สยามินทร์

จดหมายเหตุกรรมการเรื่องไต่สวนนายกุหลาบ

รายงานประชุมตรวจคำวินิจฉัยของกรรมการ

วันที่ ๕ มีนาคม วันโกสินทร์ศก ๑๑๙ เวลาทุ่มเศษ

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ๑ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ๑ พระยาศรีสุนทรโวหาร ๑ ผู้เป็นกรรมการไต่สวนประวัติสมเด็จพระสังฆราช ประชุมพร้อมกันณตำหนักกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ปรึกษาการกันดังนี้

๑ ประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในสมุดพิมพ์ที่นายกุหลาบทอดเกล้าฯ ถวาย กับในสยามประเภท หาเหมือนกันเป็นแบบเดียวกัน มีความมาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ให้คิดเป็นข้อ ๆ รวมกันไว้ ดุจมีแจ้งในระเบียบของกรรมการนั้นแล้ว แต่ไต่สวนนายกุหลาบที่ละข้อ

๒ กำหนดจะไต่สวนนายกุหลาบวันที่ ๘ มีนาคม และออกคำสั่งให้นายกุหลาบมาในวันนั้น

๓ ก่อนแต่เวลาประชุม สมเด็จพระวันรัตมาเฝ้ากรมหมื่นวชิรญาณอยู่ กรรมการจึงได้ถามความบางข้อกะท่านด้วย แจ้งอยู่ในคำของท่านนั้นแล้ว

๔ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

เวลา ๒ ทุ่มเศษเลิกประชุม

วันที่ ๘ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘ เวดบาย ๓ โมง ๒๗ นาที
กรรมการซึ่งได้ออกพระนามแดนามมาแล้ว ได้ประชุมกันณสถานที่กล่าวแล้ว

๑ ได้อ่านกระแสพระบรมราชโองการให้นายกุหลาบฟังแล้ว ชักถาม
นายกุหลาบตามข้อที่ใดกระไรนั้น นายกุหลาบให้การแจ้งในคำให้การของ
นายกุหลาบนั้นแล้ว

๒ นายกุหลาบอ้างนายเทียนวรรณ หลวงเทพสมบัติ ลุน กับ
นายพลอยจำค่าตเมืองดพบุรี ในคำบางข้อ กรรมการออกคำสั่ง เรียก
พยานเหล่านั้นมาในวันประชุมหน้า

เวดายาม ๓ กับ ๔๘ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘ เวดบาย ๓ โมงครึ่ง
กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณสถานที่นั้น

๑ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

๒ ฟังคำเบิกของนายเทียนวรรณแลหลวงเทพสมบัติ แต่ได้ส่วน
นายกุหลาบต่อไป แจ้งอยู่ในคำขอ คนทั้ง ๓ นั้นแล้ว

๓ ในการจะเรียงรายงานได้ส่วนถวาย ให้ ไซเรียงเป็นคำวินิจฉัย
ของกรรมการใบหนึ่ง ซึ่งกล่าวความเปนกลาง ๆ ลงพระนามแดนาม
พร้อมกัน แล้วกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทำจดหมายนำถวายฉบับหนึ่ง
ให้กรรมการอื่นลงพระนามแดนามไว้ด้วย เพราะพระกับภฤหัตถ์ ไซโวหาร
ในหนังสือถวายต่างกัน

เวดายาม ๓ กับ ๔๕ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เวลา ๔ ทุ่ม ๑๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมณสถณสถานนั้น ตรวจร่างคำวินิจฉัย ตั้งแต่คำนำ
 จนถึงเรื่องสมเด็จพระสังฆราช ถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ตกตงเป็นใช้ได้ เว้นไว้แต่ขอทวงถวายนายกุหลาบอ้างว่า พระ
 เจ้าอัยกาเชอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นพระอู่ขณาย ให้
 เรียกนายกุหลาบมาไต่สวนอีก

๑ คำนายเทียนวรรณแต่คำหลวงเทพดมบัต บางข้อยังไม่แจ่มพอ
 แก่นวินิจฉัย ให้เรียกพยานทั้ง ๒ มาถามอีก

๒ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

เวลา ๗ ทุ่ม ๕๖ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เวลาบ่าย ๔ โมง ๒๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณสถณสถานนั้น ฟังคำพยานที่ตั้งให้เรียก
 ในวันหลัง แตนายพลอยมาถึงจากลพบุรี ได้มาเบิกความในวันนั้นด้วย
 เลิกประชุมเวลาย่ำค่ำเสด็จ

วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น พร้อมกันณสถณสถานนั้น

๑ อ่านร่างคำวินิจฉัย ตงต้นใหม่จนจบ กับร่างจดหมายนำเห็น
 พร้อมกันว่าใช้ได้แล้ว

๒ ปฏุกษาด้วยคำพยาน ความบางข้อไม่ควรจะเปิดเผย เพราะเป็นไปรเวตของพยานเองบ้าง ของสมเด็จพระสังฆราชบ้าง ให้งดความเช่นนั้นเสีย แจ้งในรายงานสำหรับวันนั้นแล้ว

๓ ปฏุกษาถึงหนังสือสำรภาพของนายกุหลาบที่ยื่นเมื่อวันนั้นเอง เห็นพร้อมกันว่า คำสำรภาพของนายกุหลาบนั้น เป็นเชิงอยู่ มิได้รับผิดตามความจริงใจ ควรจะคืนให้เจ้าของไป ไม่ยอมรับถวาย จึงให้เรียกนายกุหลาบมาชี้เหตุแล้วนายกุหลาบ ขอถอนหนังสือไปว่าจะทำมาขึ้นใหม่ กรรมการมอบนั้นทะถวายกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสไว้ว่า ถ้านายกุหลาบสำรภาพว่าตนจงใจกล่าวเท็จจริงรับ เพราะนายกุหลาบจะแก้ตัวไปทางอื่นไม่ได้ ด้วยพยานที่นายกุหลาบอ้างเบิกความไม่สม คำว่าที่นายกุหลาบอ้างก็ไม่จริงบ้าง กล่าวความไม่สมบ้าง ถ้านายกุหลาบไม่เปิดเผยความจริงใจก็อย่าให้รับ

เลิกประชุมเวลา ๓ ทุ่ม ๔๕ นาที.

วันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๓๔ นาที

กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมณัดถานนั้น

๑ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสรับสั่งว่า เมื่อวันที่๒๔ เดือนนั้นนายกุหลาบนำหนังสือสำรภาพมาขึ้นใหม่ แต่หาได้มาบ่าย ๓ โมงตามปฏิญาณไว้ไม่ มาต่ออย่าค่า หาได้พบท่านไม่ ฝ่ายหนังสือสามเณรอนันเตชานุการในพระองค์ไว้ถวาย ท่านทรงเห็นว่า คำสำรภาพนั้น ยังหาทำด้วยน้ำใจอันจริงไม่ นายกุหลาบยังมีบิดความจริงไว้ ท่านจึงได้ทรงเซ็นยกคำสำรภาพนั้นคืนให้

นายกุหลาบไปในนามของกรรมการ ความแจ้งในสำเนาหนังสือของ
นายกุหลาบแต่คำเซ็นนั้นแล้ว กรรมการเห็นชอบตามกรมหมื่นวชิรญาณ
วโรตรับสั่ง

๒ หนังสือที่กรรมการเรียกให้นายกุหลาบส่งมาพิสูจน์ตามคำที่เบิกถึง
นั้น บางเรื่องก็ไม่ได้เกี่ยวกับประวัติสมเด็จพระสังฆราช เป็นแต่เรียกมา
เพื่อพิสูจน์ชื่อเดียวของผู้เรียงเรื่องประวัตินั้น บัดนี้ก็ได้เสร็จระแวง ควรส่ง
คืนให้นายกุหลาบไป เอาไว้แต่หนังสือปฐมวงศ์ แลหนังสือที่นายกุหลาบ
ตั้งชื่อว่าคนเหตุราชการผู้น้อยได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศ ซึ่งนาย
กุหลาบส่งในชื่อของคำรามหามุขมาตยานุกุลวงศ์

๓ อ่านตรวจคำวินิจฉัยแลจดหมายนำเสร็จแล้ว ดงนามพร้อมกัน

๔ โหวตชอบพระทัยกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในการที่ทรงขอ
เพื่อรับสั่งให้ขุนชำนาญมรรคา มาช่วยตีพิมพ์สรรพหนังสือซึ่งเกี่ยวกับการ
แต่สมเด็จพระมหามหื่นวชิรญาณวโรตรมีลายพระหัตถ์ไปขอพระทัย

๕ อ่านรายงานการไต่สวนในเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราชแต่ต้น
จนจบด้าน

เวลาย่ำค่ำ ๑๕ นาที เติงประชุม

วันที่ ๑๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙

เวลา ๕ ทุ่ม ๑๕ นาที

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรตร
พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ
พระยาศรีสุนทรโวหาร } กรรมการ

ประชุมพร้อมกันณตำหนักพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวิริยญาณวโรดม
วัดบวรนิเวศ ได้อ่านตรวจคำวินิจฉัยของกรรมการปกครองกัน ดังต่อไปนี้
คำนำ ตกดงใช้ได้

ข้อ ๑ ว่าด้วยลำดับวงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ หรือเจ้าพระยา
วิไชยชำนาญยุทธ ที่อ้างคำรามุขมาตยานุกุลวงศ์ว่าเป็นของเจ้าพระยา
ศรีธรรมราชา บุญรอด ถวายกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ใช้ได้

(๑) เรื่องตระกูลเจ้าขวัญเงิน ใช้ได้

(๒) เรื่องใช้คำนำพระนามกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ใช้ได้

(๓) เรื่องนายกุหลาบอ้างว่ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็น
พระอุปชฌาย์ ตกดงจะเรียกนายกุหลาบมาดอบบ่ออีกครึ่งหนึ่ง

(๔) ข้อที่นับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ที่ ๓๓ ใช้ได้

ข้อ ๒ ว่าด้วยลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราช ใช้ได้

ข้อ ๓ ว่าด้วยนายกุหลาบ โยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเข้ากับ
วงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ใช้ได้

ข้อ ๔ ข้อที่ว่าด้วยสมเด็จพระสังฆราชเรียนพระปริยัติธรรม
ในสำนักอาจารย์อื่น ใช้ได้

ข้อ ๕ ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชลี้จากสามเณรกลับไป
อยู่บ้านเดิมบางไม่ใหญ่ ใช้ได้

ข้อ ๖ ข้อที่ว่าบวชเณรใหม่ถืออุปัชฌาย์ในสำนักพระ
พินิตธรรม (พร) ใช้ได้

ข้อ ๗ ข้อที่ว่าส้มเด็จพระสังฆราชเรียนพระปริยัติธรรม
ในสำนักอาจารย์ (อ่อน) ใช้ได้

ข้อ ๘ ข้อที่ว่าด้วยถวายตัวส้มเด็จพระสังฆราชแก่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้ได้

เลิกประชุมเวลา ๗ ทุ่ม ๕๐ นาที

วันที่ ๒๓ มีนาคม วันโกสินทร์ศก ๑๑๙

เวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที

พระเจ้าอยู่หัวยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส }
พระเจ้าอยู่หัวยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ } กรรมการ
พระยาศรีสุนทรโวหาร

ประชุมพร้อมกันณตำหนัก พระเจ้าอยู่หัวยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
วัดบวรนิเวศ

ได้อ่านตรวจร่างคำวินิจฉัยของกรรมการ แด่ร่างหนังสือทูลเกล้า ฯ
ถวาย แด่ได้เห็นชอบพร้อมกันแล้ว

แต่ได้อ่านตรวจคำพยาน คือคำ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาด
บวรศักดิ์ กรรมการเห็นพร้อมกันว่าเป็นเรื่องไปรเวตของท่าน ไม่ควร
จะลงพิมพ์ ในสำนวน

กับคำพระชดโชนมคุณนี้ มีที่ไม่ควรดงพิมพ์อย่าง กรรมการ
ได้ขีดเดหหมายดอกจันทน์ไว้ ในข้อที่ไม่ควรดงพิมพ์นั้นแล้ว

บรรดาคำพยานที่ได้มาเบิกต่อกรรมการนั้น ควรดงพิมพ์ได้ทั้งต้น
คำพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาดบวรศักดิ์ ว่าด้วยเรื่องพระ
ภักทรมุขมุนีอีกคำหนึ่ง กรรมการเห็นพร้อมกันว่าท่านรู้ไม่สู้แน่ แดทาน
ไม่รู้จักตัวพระภักทรมุขมุนีด้วย คำพยานอื่นที่เป็นผู้รู้จักตัวพระภักทรมุขมุนี
มีพอแล้ว จึงให้ยกเสีย

คำพระวิเชียรกระวี (แก้ว) ที่มีไม่ควรดงพิมพ์อยู่แห่งหนึ่ง กรรมการ
ได้ขีดเดหหมายดอกจันทน์ไว้แล้ว
คำสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ควรยกแห่งหนึ่ง กรรมการได้ดง
ไว้แล้ว

คำพยานนอกนั้นควรเปิดเผยได้ทั้งหมด แล้วได้ปรึกษาเรื่องนาย
กุหลาบย่นหนังสือดารภาพฉบับหนึ่ง ตกตงนายกุหลาบขอถอนเรื่องราว
คืนไป แดจะร่างมาถวายพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสใหม่
ถ้าพอพระทัยก็จะรับไว้ในาทูตเกล้า ๆ ถวายพร้อมกับรายงานของกรรมการ
ถ้าไม่พอพระทัยก็จะไม่ทรงรับ แจงอยู่ในรายงานอีกฉบับหนึ่งแล้ว

เลิกประชุมเวลา ๓ ทุ่ม ๔๕ นาที

วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส	} กรรมการ
พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ	
พระยาศรีสุนทรโวหาร	

นั่งพร้อมกันณตำหนักพระเจ้าองค์ยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวร
 นิเวศ ได้อ่านหนังสือสำราญของนายกุหลาบซึ่งนำมายื่นต่อกรรมการ
 แล้ว เห็นพร้อมกันว่า คำสำราญของนายกุหลาบนั้นยังหาเป็นคำ
 สำราญตามน้ำใจจริงไม่ เพราะตามที่กรรมการได้ ได้ส่งมาแต่เดิมนั้น ได้
 ความชัดเจนว่านายกุหลาบตั้งใจจะกล่าวเท็จแล้ว เช่นนายกุหลาบอ้าง
 นายเทียนวรรณเป็นพยาน ครั้นนายเทียนวรรณมาเบิกพยาน ก็ไม่ยอม
 คำนายกุหลาบอ้าง นายกุหลาบก็ไม่ได้ชักพยานให้กรรมการเห็นว่าพยาน
 กล่าวเท็จ แต่ที่อ้างคำราคาต่าง ๆ นั้น คำรานั้น ๆ ก็กذبเป็นปฏิปักษ์
 ของนายกุหลาบเองเป็นต้น เพราะฉะนั้นกรรมการจะรับคำสำราญไว้ ไม่
 ได้ แล้วกรรมการได้ ชี้แจงให้นายกุหลาบฟังดังนี้แล้ว ถ้านายกุหลาบ
 สำราญตามน้ำใจจริงแล้ว กรรมการก็จะรับนำทูตเกล้า ๆ ถวายพร้อมทั้ง
 รายงานของกรรมการ นายกุหลาบจึงขอถอนเรื่องราวนั้นคืนไป แล้วพว
 ง
 จะนำร่างหนังสือสำราญมาถวายพระเจ้าองค์ยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณ
 วโรรสก่อน เมื่อเป็นที่พอพระทัยแล้วจึงจะทรงรับแต่ให้นายกุหลาบเขียน
 เป็นต้นฉบับมายื่นใหม่ ถ้าไม่พอพระทัยก็จะไม่ทรงรับ.

วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

ข้าพระพุทธเจ้า นายกุหลาบ อายุ ๖๘ ปี ขอพระราชทานพระบรม
 ราชวโรกาสพระราชทานทำเรื่องราวสำราญทูตเกล้า ๆ ถวายพระเจ้าองค์
 ยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส แด่พระเจ้าองค์ยาเธอ กรมหลวง

นเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงพระนครบาล แด่ค่านับท่านพระยาศรี
สุนทรโวหาร กรมการ ขอประทานกรุณาได้นำคำดำริภาพของข้าพระ
พุทธเจ้า ชนน้อมเกล้า ฯ บังคมทูลพระกรุณาทราบใตฝ่าตองอชู้พระบาท
พระราชอาญาไม่พินเกล้า ฯ

เดิมข้าพระพุทธเจ้าได้เรียบเรียงประวัติสมเด็จพระสังฆราชวัดราช—
ประดิษฐ์ ดงพิมพ์ทุกเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒,๐๐๐ ฉบับ
นั้น โดยจิตรคิดเจตนามุ่งหมาย เพื่อฉลองพระเดชพระคุณที่ทรงพระมหา
กรุณาปกเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้ามาช้านาน ทั้งหวังด้วยเกล้า ฯ เพื่อจะ
ให้เป็นการเกียรติยศด้วย คิดด้วยเกล้า ฯ ทั้งนี้โดยความสุจริตสำนึกคิด
ต่อใตฝ่าตองอชู้พระบาท กับได้นำดงพิมพ์ในสยามประเภทนั้น เพื่อจะ
ให้พระเกียรติยศสมเด็จพระสังฆราชแพร่หลายด้วย การที่ไดเรียบเรียง
ประวัติสมเด็จพระสังฆราชนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งจิตรคิดเจตนามุ่ง
หมายจะกล่าวความเท็จหาไม่ได้เลย เป็นความสัตย์ความจริงของข้าพระ
พุทธเจ้า

ครั้นบัดกรมการได้ทรงไต่สวนข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจึง
รู้สึกด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ว่าข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดพระราชอาญา
ไม่พินเกล้า ฯ ๕ ประการ คือ

- ๑ ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ส่งต้นร่างไปถวายอธิบดีกรมราชเลขาธิการ ขอ
รับพระราชทานบรมราชานุญาตก่อน
- ๒ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนเหยียบใจเบาโง่เขลา หลงเชื่อคำวาเก่าที่คิด
ตอกต่อ ๆ มาหลายชั่วคน กล่าวถึงต้นวงศ์เจ้าพระยาช้านาญบริรักษ์ อยู่

นำมาคือเป็นต้นวงศ์สมเด็จพระสังฆราชด้วย เพราะได้ทราบความที่สมเด็จพระสังฆราชบอกว่าเจ้าพระยาชำนาญ ๑ เป็นตาสมเด็จพระสังฆราช

๓ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนใจเบา เชื่อคำบอกเล่าซึ่งบิดนดวงชนม์ชีพไปแล้ว ไม่มีหลักฐานพยานมั่นคงอันใด นำมาดงไว้ ในประวัติสมเด็จพระสังฆราชบ้าง จึงมีความผิดซึ่งไม่ควรจะเชื่อได้

๔ ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อคำบอกเล่าคนเก่าและญาติของสมเด็จพระสังฆราชบอกเล่าให้ฟังอย่างไรก็เก็บมาเรียบเรียงลงในประวัติ

๕ ข้าพระพุทธเจ้าหาได้สืบถามตามพระเถร ซึ่งยังมีชีวิตอยู่เดี๋ยวนี้ ไม่ ข้อความจึงคาดเคลื่อนบกพร่องอยู่หลายประการ

ข้าพระพุทธเจ้าอาศัยเหตุ ๕ ประการนี้ มาเรียบเรียงเป็นประวัติสมเด็จพระสังฆราชนั้น รู้สึกด้วยเกล้า ๑ ว่าข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดด้วยทางราชการ พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ๑ ควรสมควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ๑ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายกุหลาบ

ด้วยกรรมการผู้ไต่สวนประวัติสมเด็จพระสังฆราช ได้รับคำสั่งภาพของนายกุหลาบเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม เพื่อให้กราบบังคมทูลพระกรุณานั้น เห็นว่านายกุหลาบหาได้สำราภาพด้วยน้ำใจอันจริงไม่ เพราะยังอำพรางบิดบังความจริงอยู่ จึงเรียกนายกุหลาบมาชี้แจงให้เข้าใจความที่กรรมการคัดค้านคำสั่งภาพนั้น เมื่อนายกุหลาบขอถอนคำนั้นไปว่าจะเรียงมาใหม่ กรรมการจึงได้มอบฉันทะไว้ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ตรวจร่าง ข้าพเจ้าได้

ตรวจหนังสือสารภาพที่นายกุหลาบยื่นวันที่ ๒๔ มีนาคม เห็นว่านายกุหลาบ
ยังมีสติความจริงไว้ คงจะชี้ให้เห็นปรากฏ

๑ นายกุหลาบอ้างพยานที่ยังมีชีวิต มีนายเทียนวรรณเป็นต้น
พยานเบิกความเป็นปฏิปักษ์แก่คำของนายกุหลาบบ้าง เบิกความไม่ถึงบ้าง
นายกุหลาบก็มีได้ชักให้กรรมการเห็นว่าพยานพิรุณ ข้อที่นายกุหลาบ
อ้างพยานไม่ได้จริงเช่นนั้น จะให้กรรมการเข้าใจว่าอะไร นอกจาก
นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จ

๒ ข้อที่นายกุหลาบอ้างตำรา กรรมการได้ให้นายกุหลาบส่งตำรา
มาพิสูจน์ ตำราของนายกุหลาบเองก็กลับเป็นปฏิปักษ์แก่คำของนายกุหลาบ
นายกุหลาบอ้างตำราไม่ได้จริงเช่นนั้น จะให้กรรมการเข้าใจว่าอะไร นอกจาก
นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จ

๓ เมื่อความปรากฏว่านายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จเช่นนั้นแล้ว คำที่
นายกุหลาบกล่าวว่า นายกุหลาบเรียบเรียงประวัติสมเด็จพระสังฆราช
ดงพิมพ์ทูตเกล้า ๆ ถวายก็ดี ดงพิมพ์ในสยามประเภทก็ดี ก็เพื่อจะ
ฉลองพระเดชพระคุณแด่เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศนั้น จะฟังว่าเป็นความ
จริงได้อย่างไร อันที่จริงที่นายกุหลาบทูตเกล้า ๆ ถวายหนังสืออื่น
ก็ด้วยคิดว่าถ้าหนังสืออื่น ได้แจกในวาระพระเมรุก็ดี หรือแม่ ไม่ได้แจก
แต่ไม่มีเหตุการณ์อะไรก็ดี หนังสืออื่นนั้นก็ชื่อว่า เป็นอันรับรองว่าเป็น
ความจริง หรือไม่ปรากฏว่าเป็นความเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอาโอกาส
อันนี้ไว้เป็นข้อเลี้ยงของตัวเอง ซึ่งจะเป็นเหตุให้คนนิยมเชื่อถือนายกุหลาบ
ในเหตุหนึ่งก็ดี ในเหตุอื่นก็ดี

เพราะเหตุตั้งอธิบายมาขอเป็นตัวอย่าง ข้าพเจ้าเห็นว่านายกุหลาบ
ดำรงภาพขอเป็นที่ มิได้ดำรงภาพตามน้ำใจอันจริง ยังบิดบังอำพรางความ
จริงไว้ จึงกินคำดำรงภาพฉบับนี้ไปให้นายกุหลาบ ในนามของกรรมการ
ไม่ยอมนำถวาย เว้นไว้แต่จะเห็นว่านายกุหลาบเปิดเผยความจริงและ
ดำรงภาพด้วยน้ำใจอันจริง

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

ลงพระนาม กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ในนามของกรรมการ

เจ้าพนักงานหอสมุด

คำวินิจฉัยของกรรมการ

ด้วยมีพระบรมราชโองการ ให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวงนเรศรวรฤทธิ์ พระยาศรีสุนทรโวหาร เข้านเป็นกรรมการไต่สวนประวัติของสมเด็จพระสังฆราช (ด่า) ที่นายกุหลาบเรียบเรียงทูตเกล้า ๆ ถวายเมื่อคราวอารพระเมรุสมเด็จพระสังฆราชนั้น แลประวัติของสมเด็จพระสังฆราชในสมุทที่พิมพ์ทูตเกล้า ๆ ถวายนั้น กับที่เบ็ดเตล็ดในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ ตั้งแต่หน้า ๓๓๖ ถึงหน้า ๓๖๗ กล่าวข้อความมาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ทั้งจำนวนก็ไม่เป็นอันเดียวกัน แต่ก็อ้างว่าเป็นหนังสือที่ได้เรียบเรียงทูตเกล้า ๆ ถวายทั้ง ๒ แห่ง แจงอยู่ในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นแล้ว ข้อที่กล่าวมาน้อยกว่ากันอย่างไร แจงอยู่ในใบเทียบหมายเลขที่ ๑ นั้นแล้ว

เมื่อข้อความในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นน้อยกว่ากันเช่นนั้น จึงได้เก็บข้อความในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นรวมเข้าด้วยกันเป็น ๒ หมวด หัวข้อคือ เรื่องสมเด็จพระสังฆราชหมวด ๑ ถึงความนอกจากเรื่องสมเด็จพระสังฆราชหมวด ๑ แล้วแต่ไต่สวนนายกุหลาบฟังคำพยาน ตรวจจรรพหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แลสืบสวนความเข้าประกอบ แลวินิจฉัยดังต่อไปนี้

๑ ข้อที่กล่าวดำตบวงศ์เจ้าพระยาชำนาญวิกรม หรือเจ้าพระยาวิไชยชำนาญยุทธ อังคัมราชมหาสมุทรมาตยานุกุลวงศ์ ๓๘ เล่มสมุดไทยบทที่ ๖ หน้า ๘๖ ว่าตนฉบับเดิมเป็นของเจ้าพระยาศรีธรรมราชา (บุญรอด) ซึ่งเจ้าของถวายแด่พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระ

พระปรมาธิบดีชิโนรด์นั้น ได้ความว่าตำรานั้นไม่เป็นของที่มีอยู่จริงด้วย
เหตุทั้งหลายดังต่อไปนี้

ก. กรรมการได้ให้นายกุหลาบนำหนังสือฉบับนี้ นายกุหลาบ
ได้ส่งหนังสือซึ่งนายกุหลาบตั้งชื่อว่าตนเหตุข้าราชการผู้น้อยได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยยศ เป็นฉบับพิมพ์ขนาดยก ๑๖ หน้า แต่พิมพ์กระดาษ
& หน้า ๓๐ ยก ซึ่งนายกุหลาบว่าพิมพ์ค้างอยู่ หนังสือฉบับนี้กล่าวถึงเชื้อสาย
ของข้าราชการซึ่งนายกุหลาบเรียงเอง แต่อ้างว่าได้คัดข้อความมาจาก
หนังสืออื่น ๆ อีกต่อหนึ่ง ไม่ใช่หนังสือที่ต่อกรให้ส่ง

ข. ในหนังสือสยามประเภทซึ่งนายกุหลาบอ้างถึงตำราห้ามขุมมาดยา
นุกุดวงศ์ว่ามีกี่เล่มสมุดไทยนั้น ก็ไม่ลงรอยกัน บางแห่งก็ว่า ๑๖๐ เล่ม
หรือมีเล่มคี่ บางแห่งก็ ๑๐๐ เล่มถ้วนหรือมีเล่มคี่ บางแห่งก็ ๑๓๘ เล่ม
บางแห่งก็ ๓๘ เล่ม ในสยามประเภทเล่มอะไร ตอนที่อะไร กล่าวว่ามี
กี่เล่ม แจกอยู่ในใบหมายเลขที่ ๒ นั้นแล้ว

ข. ในหนังสือสยามประเภทเล่ม ๒ ตอนที่ ๕ หน้า ๑๘๓ นายกุหลาบ
กล่าวว่าหนังสือชื่อ พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรด์
ทรงเรียง ส่วนในเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ หน้า ๓๓๗ กับ ๓๓๘ ต่อกัน นาย
กุหลาบกล่าวว่าหนังสือชื่อ เจ้าพระยาจักรีธรรมราชาถวายพระเจ้าอัยยกา
เธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรด์ กล่าวความไม่สัมพันธ์กัน

ค. ในหนังสือสยามประเภท นายกุหลาบอ้างว่ามีหนังสือฉบับนี้
แต่กำหนดพิมพ์เพื่อจะขายเป็นเล่มใหญ่เท่ากฏหมายถึง ๑๕ เล่ม แจกอยู่ใน
ใบหมายเลขที่ ๓ นั้นแล้ว เมื่อออกสยามประเภทเล่ม ๑ ตอนที่ ๑๑ นาย

กฤษดาบว่าพิมพ์ไว้ได้ถึง ๓๖ ยกแล้ว หนังสือที่ส่งมาพิสูจน์นั้น แม้กต่าง
ถึงวงศ์ข้าราชการก็จริง แต่เป็นฉบับที่นายกฤษดาบเรียงเอง ไม่ใช่ต้นเดิม
ขนาดหน้าสมุดก็ไม่ส่อกับที่กล่าว

ค นายกฤษดาบเบิกความในเวลาไต่สวนว่า หนังสือข้อนี้ไม่ใช่เป็น
หนังสือเจ้าของเดียวกันเช่นเข้าใจกัน แต่เป็นหนังสือฉบับเดียว แต่มี
ผู้แต่งเพิ่มเติมวงศ์ของตนเข้าไว้ต่อ ๆ กันมารวม ๓๘ เล่มเท่านั้น เมื่อออก
หนังสือสยามประเภทที่ ๑ เมื่อศก ๑๓๖ นายกฤษดาบไม่ได้มีหนังสือข้อนี้
ดังที่กล่าวไว้ในสยามประเภทในเล่มแรกตอนอันมีแจ้งในใบหมายเลขที่ ๓ นั้น
ก่อนแล้ว เพราะนายกฤษดาบซึ่งสมุดไทย ๆ จึงสูญหายไปเสีย ด้วยไม่นำพา
บ้าง นายกฤษดาบลอกไว้แล้วจึงใจทิ้งเสียบ้าง เรื่องที่ลอกนั้นก็เป็นบางวงศ์
แต่นายกฤษดาบเบิกความต่อไปว่า คำราเคิมเขาว่าไว้อย่างหนึ่ง นายกฤษดาบ
เคิมเขาเองบ้าง นายเวทเบ็ดียนเปนพระยาอภัยรัตนฤทธิ จางวางเฉยเบ็ดียน
เปนเจ้าพระยามราช เปนต้น เวลาที่เขียนลงพิมพ์ในสยามประเภทนั้น
นายกฤษดาบคะเนเขาทั้งนั้น แจ้งอยู่ในคำเบิกความของนายกฤษดาบใน
วันที่ ๑๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๘ ที่คอนหมากอักษร ก. ใว้แล้ว การที่
นายกฤษดาบเบิกความดังนี้ ส่อให้เห็นว่าหนังสือที่นายกฤษดาบขอด้วยไว้
ในสยามประเภทนั้นไม่มีจริงอย่างว่า แต่นายกฤษดาบเป็นคนไม่ตั้งใจซื้อในการ
รักษาหนังสือที่ผู้แต่ง กล่าวคือเขียนถ้อยคำของตนเองแซมเข้าไว้ใน
นั้น แล้วแต่ปล่อยให้ต้นฉบับเดิมสูญเสีย ด้วยนายกฤษดาบดีแต่ดั่งว่า
ตนเป็นคนเจ้าคารา น่าจะรักหนังสือยิ่งกว่าเครื่องอาภรณ์ที่ประดับรัตน
ยิ่งเป็นหนังสือที่ได้สืบต่อมาแต่บุรุษนายอาจารย์ ยิ่งจะเป็นของล้ำคัญ

ทั้งสมุดไทยรูปตัววงก็มีใช้ของที่เพิ่งเกิดขึ้นให้จิตใจทั้งเสีย นอกจากจะมี
เจตนาให้ฉบับเดิมสูญอันสมจริง สมุดที่นายกุหลาบส่งมาให้กรรมการ
ตรวจมีปฐมวงศ์เป็นต้น ก็ล้วนแต่มีข้อความที่แต่งแซมขึ้น แต่เปลี่ยน
แปลงจำนวนโวหารเพี้ยนจากของเดิมทั้งนั้น จะหาสมุดที่คงตามของเดิม
สักเรื่องเดียวก็ไม่ได้

เพราะเหตุทั้งหลายดังบรรยายมานี้ หนังสือซึ่งชื่อว่ามีมาตยา
นุกุลวงศ์ ที่นายกุหลาบอ้างว่าเป็นของเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชถาว
พระเจ้ายัยกาเชอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น หาได้มีจริงไม่
แต่ข้อความที่กล่าวด้วยเรื่องลำดับวงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ฟังเอา
เป็นจริงไม่ได้

(๑) ข้อที่นายกุหลาบกล่าวในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ หน้า
หน้า ๓๔๔ เป็นกิ่งความแยกออกไปจากลำดับวงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์
ถึงตระกูลเจ้าชรวงเงิน อ้างตำราปฐมวงศ์ของพระเจ้ายัยกาเชอ กรม
สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น กรรมการได้เรียกหนังสือชื่ออื่นให้นาย
กุหลาบส่งมาพิสูจน์ นายกุหลาบได้ส่งหนังสือปฐมวงศ์ฉบับที่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทร
โวหาร (พิก) แต่ครั้งยังเป็นพระศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอดิภรณ์
เรียงไว้เมื่อปีวอก โทศกจตุศักราช ๑๒๒๒ แต่จำนำว่าพระราชพงศาวดาร
เล่ม ๒ แต่มีข้อความแต่งขึ้นใหม่แซมไว้ในราว ๆ หลายข้อ แต่ถ้อยคำ
จำนวนที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมก็มีเป็นอันมาก ดังที่หมายด้วยเส้นดินสอ

ไว้ ในสมุดของนายกุหลาบนั้นแล้ว แต่ข้อความเฉพาะเรื่องที่จะพิสูจน์นี้
 ยังคงตามต้นฉบับเดิม คือกล่าวความว่า “พระมารดาของพระภักดาใน
 กรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์นั้น เป็นน้องร่วมมารดาภิเษกกับภรรยาเจ้าพระยา
 ชำนาญบริรักษ์ ว่าที่โกษาธิบดีในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมชนกรม
 มหาราชาธิราช ภรรยาเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ซึ่งเป็นมาของพระภักดา
 ในกรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์นั้น มีบุตรกับเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ผู้หนึ่ง
 ชื่อนายฤทธิ” ในหนังสือปฐมวงศ์นั้นกล่าวความเพียงเท่านี้ หาได้ออกชื่อ
 ภรรยาเจ้าพระยา ชำนาญบริรักษ์แต่ชื่อของภรรยาของเจ้าพระยาชำนาญ
 บริรักษ์ไม่ ดังแจ้งอยู่ในหนังสือปฐมวงศ์ตอนที่หมายอักษร ข. ใวนั้นแล้ว
 แต่หนังสือที่ชื่อว่าปฐมวงศ์นี้ ตามที่ได้เคยเห็นเพียงเท่าไร เป็นฉบับที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร
 (พุก) เรียงขึ้น แต่มีข้อความเพิ่มเติมแต่เปลี่ยนแปลงโวหารต่าง ๆ
 กันหลายฉบับ จึงเกิดมีหนังสือปฐมวงศ์หลายเจ้าของขึ้น แต่หนังสือ
 ปฐมวงศ์นั้นมชนภายหลังพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 ชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้วทั้งนั้น หนังสือปฐมวงศ์ที่นายกุหลาบส่งมาพิสูจน์
 ไม่สมกับข้อความที่นายกุหลาบกล่าวไว้ ในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐
 หน้า ๓๔๔ ที่หมายอักษร ข. ใวนั้นแล้ว เพราะฉบับข้อความที่นายกุหลาบ
 กล่าวในสยามประเภทฉบับนั้นฟังเอาเป็นจริงไม่ได้ นอกจากข้อความ
 ที่กล่าวในฉบับอื่นซึ่งได้รับรองกันทั่ว ๆ ไปแล้ว

(๒) ข้อที่นายกุหลาบใช้คำนำพระนามกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 ชิโนรสว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ในบัดนั้นนี้ ผิด เพราะนายกุหลาบ

ไม่เข้าใจว่าคำนำพระนามอย่างนี้ ควรใช้นำพระนามเจ้านายชั้นไหน ได้เคยเห็นใช้นำพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ แด่ ใช้นำพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ก็เข้าใจเสียว่าสำหรับใช้เฉพาะนำพระนามของพระเจ้าลูกเธอใน ๒ รัชกาลนั้น หาเข้าใจว่าสำหรับใช้เฉพาะชั้นไม่

(๓) ข้อที่นายกุหลาบอ้างว่า พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระอุปชฌาย์ของนายกุหลาบนั้น ไม่ใช่ความที่จริง แต่เป็นข้อที่ควรจะได้สอบสวน เพราะเป็นเหตุแห่งคำรามหามุขมาตยานุกุลวงศ์ ซึ่งเป็นเหตุอันหนึ่งในการพิจารณา กรรมการจึงตั้งให้นายกุหลาบเอาแผ่นทองแดงดวงชาตาของนายกุหลาบมาพิสูจน์ ให้สัมภาษณ์ที่นายกุหลาบกล่าวไว้ในสำยามประเภทเล่ม ๒ ตอนที่ ๓ หน้า ๕๑ ซึ่งหมายเลขที่ ๕ ใว้แล้ว ว่าพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงลงดวงชาตาแต่ทรงตายพระหัตถ์ของท่านเองลงในแผ่นทองแดงนั้นว่า ท่านเป็นอุปชฌาย์ของนายกุหลาบ แต่แผ่นทองแดงนั้น นายกุหลาบเก็บไว้บูชาตลอดมาจนถึงเวลาที่ออกสำยามประเภทตอนนั้น แด่จะให้มหาชนเห็นเป็นพยานด้วย นายกุหลาบแก้ว่านายกุหลาบบรรจุพระอาหารเสียแต่เมื่อครั้งนายกุหลาบบวชพระแล้ว แด่นายกุหลาบไม่มีสิ่งอื่นจะพิสูจน์ความข้อนี้ กรรมการได้ ได้สอบสวนพระอัมรินทร์วิกรมมัตย์ ผู้ได้เคยเป็นจางวาง มหาตเด็กของพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แด่อยู่ใกล้ท่านมาตลอดเวลาด้านพระชนม์ ก็ไม่ได้ความจริงว่านายกุหลาบได้อยู่ในสำนักของพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระ

พระปรมาธิบดีชิโนรด์ ไม่ต้องกล่าวถึงว่าได้รับบรรพชาจากท่าน ความ
 ซอนแจ่งในคำของพระอภันตริกามาตยนั้นแล้ว แต่นายกุหลาบเองก็
 กล่าวว่ามีรู้จักพระอภันตริกามาตย แต่ไม่กล้าจะอ้างพระอภันตริกา
 มาตยเป็นพยาน

ถ้านายกุหลาบได้เคยบวชอยู่ในสำนักของพระเจ้าอัยกาเธอ กรม
 ส้มเต๋จพระปรมาธิบดีชิโนรด์ แต่เป็นผู้ที่ท่านทรงพระเมตตาจริงแล้ว
 พระอภันตริกามาตยก็คงรู้จักแต่จำได้ว่านายกุหลาบได้เป็นศิษย์ของท่าน
 จริง เพราะนายกุหลาบไม่ใช่สามเณรสามัญ ซึ่งจะผ่านความสังเกต
 ของพระอภันตริกามาตย ฝ่ายนายกุหลาบเด่าก็คงต้องรู้จักพระอภัน
 ตริกามาตยเหมือนกัน เพราะในเวลานั้นพระอภันตริกามาตยก็เป็นถึง
 จางวางมหาดเล็ก มีใช้คนสามัญซึ่งจะผ่านความสังเกตของนายกุหลาบ
 ไปเหมือนกัน

ด้วยเหตุดังนี้ ข้อที่นายกุหลาบกล่าวว่าพระเจ้าอัยกาเธอ กรม
 ส้มเต๋จพระปรมาธิบดีชิโนรด์ เป็นพระอุปัชฌาย์ของนายกุหลาบนั้น พัง
 เขาเป็นจริงไม่ได้

(๕) ข้อที่นับส้มเต๋จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ว่าเป็นส้มเต๋จพระเจ้า
 แผ่นดินที่ ๓๓ นั้น นายกุหลาบกล่าวว่านายกุหลาบนับตามสารบาญใน
 สัมมุตซึ่งพิมพ์ที่โรงหมอบเรตเด กรรมการได้ตรวจหนังสือนี้ พบ
 คำนับส้มเต๋จพระเจ้าแผ่นดินในตอนย่อแต่ในตอนพิศดารของสัมมุตนั้นกล่าว
 กันเอง ในคำนับส้มเต๋จพระบรมไตรโลกนารถลงมา ในตอนย่อว่า

สมเด็จพระอินทราชา แลวจึงถึงสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ ในตอนพิศดาร
ว่า สมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เดียว
รวมบริษัทของสมเด็จพระอินทราชา เข้าเป็นจำนวนบริษัทของสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ แลความที่กล่าวในตอนพิศดารนั้น ก็ไม่สมเหตุ
จึงได้สอบคำจากพระปางในนั้นมี สมเด็จพระอินทราชาธิราชในลำดับรอง
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แลวจึงถึงสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ สม
กับความในตอนย่อ ถือเอาคำจากพระปางเป็นหลัก สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ ๓ ต้องเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๑

๒. ลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเพียงชั้น โยมผู้หญิงของท่านนั้น
นายกุหลาบให้การว่า นายกุหลาบไม่ใคร่รู้ด้วยตนเอง นายกุหลาบได้
ถามแต่ทราบมาจากนายเทียนวรรณเป็นพื้น ได้ไต่สวนนายเทียนวรรณ ๗
เบิกความล้มโดยมาก ผิดกันแต่ชื่อสามีของอำแดงจัน ซึ่งอ้างว่าเป็น
น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันของ โยมผู้หญิงสมเด็จพระสังฆราช ในสมุด
พิมพ์ของนายกุหลาบกล่าวว่าชื่อเดช นายเทียนวรรณเบิกความว่าชื่ออิน
แต่คำของนายเทียนวรรณไม่ล้มกับคำของอำแดงอ่วมบุตรอำแดงคุ้ม ที่
นายเทียนวรรณอ้างว่าเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกันของ โยมผู้หญิงสมเด็จพระ
สังฆราชเหมือนกัน ข้อความที่ผิดกันสำคัญนั้น คือ นายเทียนวรรณ
กล่าวว่าอำแดงจันคน ๑ อำแดงแจ่มยายนายเทียนวรรณคน ๑ นายขุน
ทองคน ๑ อำแดงคุ้มมารดาอำแดงอ่วมคน ๑ ลี้คนนี้เป็นน้องร่วมบิดา
มารดาเดียวกันกับท่านสุขมารดาสมเด็จพระสังฆราช ส่วนอำแดงอ่วม

กล่าวว่ ๔ คนนั้นเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน แต่เป็นลูกผู้หนึ่งของท่าน
 ผู้ฆมารดาสมเด็จพระสังฆราช นอกจากนยงเวียงดำดับพี่น้องแตกตัวชื่อ
 ผิดกันอีก ดังแจ้งในใบเทียบลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราชซึ่งหมายเลข
 ที่ ๔ นั้นแล้ว ในเวลานั้นคนสูงอายุในตระกูลนั้น นอกจากอำแดง
 อ่วมอีก ๒ คน คือ นายเกิดบุตรอำแดงจัน ผู้เป็นต้นตระกูลสาย
 นั้น แต่มีอายุถึง ๘๐ ปีนี้ทำอะไรไม่ใคร่ได้ แดงยกย่องว่าอำแดงอ่วม
 ฐมากกว่า แดงได้อยู่มาที่บ้านเดิม แดงนายรอดบิดาหลวงนรวงควิจารณ์
 (หรือ) เจ้ากรมวัดราชประดิษฐ์ ซึ่งญาติทั้งหลายที่สุุดจนบุตรเองกล่าว
 ว่าเป็นคนสัดพันเพื่อน ได้ล่วนคนชั้นหลังก็คงรวมดงว่าเชื่อถือความรู้
 ของอำแดงอ่วมบ้าง ของนายเทียนวรรณบ้าง ไม่รู้ชั้นไปถึงชั้นสูง
 บ้าง จึงมีขอที่จะวินิจฉัยเพียงในคำของคนทั้ง ๒ เท่านั้น เห็นว่าอำ
 แดงอ่วมเป็นญาติชั้นผู้ใหญ่แก่กว่านายเทียนวรรณถึง ๓๔ ปี ทั้งได้อยู่
 ตลอดมาที่บ้านไม่ใหญ่ซึ่งเป็นบ้านเดิม รู้จักญาติที่เป็นชั้นเดียวกัน และ
 ที่เป็นชั้นต่ำลงมาทุกสาขา ถูกต้องกับคำของคนในสาขานั้น ๆ เอง
 ล่วนคำของนายเทียนวรรณผิดจากคำของคนในสาขานั้น ๆ หลายแห่ง เช่น
 บอกนายกุหลาบว่า ล่ามอำแดงจันชื่อเดช เบิกความท่นว่าชื่ออิน
 แต่นายเกิดผู้เป็นบุตรของอำแดงจันกล่าวว่าบิดาของนายเกิดชื่อเมือง ล่มกับ
 คำของอำแดงอ่วม แดงนายเทียนวรรณกล่าวว่าบิดาของหลวงธรรมมาธิบดี
 ชื่อพ่ง แต่หลวงธรรมมาธิบดีบอกว่าชื่อล่ามคำของอำแดงอ่วม ภาย
 หลังนายเทียนวรรณจึงขอแก้เป็นชื่อล่าม ขอนี้ล่อว่านายเทียนวรรณ
 รู้จักวงศ์ญาติน้อยกว่าอำแดงอ่วม อีกประการหนึ่ง ถ้ามารดาของอำ

แดงอ่วมเป็นน้องร่วมบิดามารดากับมารดาของสมเด็จพระสังฆราช นานที่
 อำแดงอ่วมจะยินดีบอกโดยทันทีว่าเป็นญาติสนิทกับสมเด็จพระสังฆราช ยัง
 ไม่แต่เห็นเหตุว่า ไฉนอำแดงอ่วมจะแสร้งบอกว่า มารดาของอำแดง
 อ่วมเป็นลูกน้อง นอกจากความที่เป็นจริง อนึ่งคนชั้นที่เป็นหลาน
 ไม่ได้เคยเห็นบิณฑบาตยามค่ำมาก แด่คำทรวงเรียกกันว่าบิณฑบาต
 กะไรทอดตลอดไปถึงพี่น้องหรือลูกพี่ลูกน้องของบิณฑบาตตรง ๆ ด้วย คน
 ในชั้นหลัง ได้ยินแต่เรียกดังนั้นไม่รู้ว่าญาติผู้ใหญ่เนื่องกันมาอย่างไร
 ของนกอาจจะเป็นได้ เพราะเหตุที่หลายที่บรรยายมานั้น จึงควรฟังคำ
 ของอำแดงอ่วมเป็นประมาณในข้อว่า อำแดงจัน อำแดงแจ่ม อำแดงคุ้ม
 นายทองเป็นน้องร่วมบิดามารดา กัน แด่เป็นลูกน้องของท่านผู้ขมารดา
 สมเด็จพระสังฆราช

(๑) ข้อที่ว่าพระศุกรัต (ข้าง) เป็นในรัชกาลที่ ๕ นั้น นายกุหลาบ
 ยอมรับว่าผิด แต่แก้ตัวว่า เดิมก็ดั่งว่าในรัชกาลที่ ๔ ภายหลังนาย
 เทียนวรรณบอกว่าในรัชกาลที่ ๕ ด้วยอยากจะให้ถูก นายกุหลาบ
 จึงได้ลบเลข ๔ กตพิมพ์เลข ๕ รอยแกยังมีปรากฏในสมุดที่หลุดเกล้า ๆ ถวาย
 แต่นายเทียนวรรณกล่าวว่เดิมนายกุหลาบดั่งไว้ว่าในรัชกาลที่ ๓ นายเทียน
 วรรณจึงบอกให้แก่

๓. ข้อที่นายกุหลาบ โยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเข้าเป็นเชื้อสายเจ้า
 พระยาชำนาญบริรักษ์ ด้วยกล่าวว่ามารดาท่านผู้ชื้อเยี่ยม เป็นบุตรเจ้า
 พระยาชำนาญบริรักษ์ เกิดแต่เจ้าองอนุภรรยา ได้ด้ามชื้อนายพัน ตั้ง

บ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านกระเบื้องกรุงเก่า นั้น นายกุหลาบอ้างว่าได้ทราบ
 มาจากนายเทียนวรรณ ๗ เบิกความแต่เพียงชั้นมารดาของท่านผู้ชื้อไข่ม
 เป็นบุตรเจ้าพระยาชำนาญวิริย์ ได้ถามชื่อนายพัน ตั้งบ้านเรือนอยู่
 ที่ตำบลบ้านกระเบื้องนั้น หาได้กล่าวถึงลำอ้างว่าเป็นมารดาของไข่มไม่
 กล่าวแต่รู้ว่า เป็นแขกเทศ แตนายเทียนวรรณยืนยันว่าได้เห็นชื่อไข่ม
 ผู้มีอายุยืนมาได้ถึง ๑๒๖ ปี ในเวลาที่นายเทียนวรรณมีอายุได้ ๑๕ ขวบ
 นายเทียนวรรณได้เห็น ๓ หน้าได้แต่เพียงรูปร่างโศ่งคล้ายพระศุภรัตกา
 ยานุกิจ (ข้าง) ที่เขนหย่อนอย่างคนแก่ คำของนายเทียนวรรณผิดจาก
 คำของอำแดงอ่วม อำแดงอ่วมกล่าวว่าชื่อพริก เป็นมารดาของอำแดง
 จัน อำแดงแจ่มขายนายเทียนวรรณ อำแดงคุ้มมารดาของอำแดงอ่วม
 กับนายทองและคนอื่นอีก พริกขายอำแดงอ่วมนั้น เป็นน้องร่วมบิดา
 มารดากับนายเรือนบิดาท่านผู้ชื้อหรือตาของสมเด็จพระสังฆราช นายเรือนกับ
 พริก ๒ คนนี้เป็นบุตรพระยาเจ้าแผ่นดินในแผ่นดินสมเด็จพระอนุกรมพรรษาธิราช
 ชื้อว่ามีอายุยืนนั้น ก็ว่าพริกอายุ ๑๒๐ นายเรือนพี่ชายอายุร้อยหย่อน
 ปี ๓ คำของนายเทียนวรรณกับของอำแดงอ่วมผิดกันอย่างไร มีแจ้ง
 ในใบเทียบลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งหมายเหตุ ๕ นั้นแล้ว วินิจฉัย
 ตามคำเบิกของคนทั้งสองเห็นว่าคำของนายเทียนวรรณซึ่งเบิกในวันที่ ๑๓
 มีนาคม ร.ศ. ๑๓๘ ตอนหมายอักษร ค. มีพริกดังต่อไปนี้

ก. นายเทียนวรรณกล่าวว่าอำแดงบวบบุตรสาวใหญ่ของท่านผู้ชื้อ
 เกิดมาแต่กรุงเก่า มีอายุอยู่มาถึงเวลาที่นายเทียนวรรณไปตามวช แด

อำแดงบวบอายุ ๘๐ ปีได้ศ^๒ ขอนพงเข้าใจว่า เมื่อจุดศักราช ๑๑๒๘ ปี^๒
ซึ่งเป็นปีที่กรุงเก่าเสียแก่พม่า^๒ อำแดงบวบเกิดแล้ว แลอยู่มาจนถึง
จุดศักราช ๑๒๒๔ ซึ่งเป็นปีนายเทียนวรรณบวชพระ อำแดงบวบต้องม^๒
อายุไม่ต่ำกว่า ๘๖ ปี ไม่สมกับขอที่ว่าอายุ ๘๐ ปีได้ศ^๒

ถ้าจะถือว่าประมาณอายุไม่แน่นอนจะมากกว่าที่ว่าได้^๒ ตั้งแต่ปี^๒
อำแดงบวบเกิดจนถึงปีสมเด็จพระสังฆราชอุปต^๒ คือ จุดศักราช ๑๑๗๕
ไม่ต่ำกว่า ๔๖ ปี ในระวางนี้ท่านสุ่มบุตรทั้งสองคนเดียว ระยะห่าง
กันนัก แท้จริงหญิงอายุ ๔๐ แล้วไปจับจะเป็ดียนปกติอยู่แล้ว

อีกประการหนึ่ง ท่านสุ่มเมื่อคลอดอำแดงบวบ ต้องมีอายุ^๒
ไม่ต่ำกว่า ๑๖ ปี กว่าจะมีสมเด็จพระสังฆราช อายุท่านสุ่มไม่ต่ำกว่า
๖๓ ปี ใช้แต่ท่านนี้ยังต้องคลอดบุตรต่อไปอีกถึง ๒ คน มีอายุพัน
กำหนดคลอดบุตรเสียแล้ว

เพราะฉะนั้นคำที่ว่าอำแดงบวบได้ เกิดมาแต่ครั้งกรุงเก่า^๒นั้นไม่จริงเลย
ข. อีกข้อหนึ่ง นายเทียนวรรณกล่าวว่า ท่านสุ่มได้สามีแต่ครั้ง^๒
กรุงเก่า เมื่อกรุงเสียแล้วพากันมากับมารดา แลตั้งบ้านเรือนอยู่บางไผ่
ใหญ่ แขวงนนทบุรี อยู่มาถึงนายเทียนวรรณอายุได้ ๒๗ ปีจึงตั้งชัพ^๒
เมื่อท่านสุ่มตั้งชัพนั้นอายุได้ ๘๒ ปี ขอนพงเข้าใจว่า เมื่อกรุงเก่าเสีย
ท่านสุ่มมีอายุไม่ต่ำกว่า ๑๕ ปี แลตั้งชัพเมื่อจุดศักราช ๑๒๓๐ ท่านสุ่ม^๒
ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๑๑๕ ปี ไม่สมกับขอที่ว่าอายุ ๘๒ ปี

อีกประการหนึ่ง เมื่อคลอดบุตรตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราชลงมา
อายุจะมีเกินกำหนดมีบุตรดังกล่าวแล้วข้างตนหรือ

เพราะคุณค่าที่ว่าท่านผู้ขี้มีด้ามี่มาแล้วแต่ครั้งกรุงเก่านี้ไม่จริงเลย

ข. อนึ่งนายเทียนวรรณกล่าวว่า ท่านผู้ขาดพันองทอง ๕ คน
เกิดแต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เลยแก่พม่า กกว่าท่านผู้ขี้จะมีสมเด็จพระสังฆราช
ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๕๒ ปีเกินกำหนดคลอดบุตร แต่บุตรที่อ่อนกว่า
สมเด็จพระสังฆราชก็ยังมีอีกถึง ๒ คน เพราะเหตุนี้ท่านผู้ขาดพันองทองไม่ได้
เกิดครั้งกรุงเก่า คำนวณตามอายุแต่ปีเมื่อสิ้นชีพตามค่านายเทียนวรรณ
ท่านผู้ขี้ต้องเกิดเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๙ ถึงยังจะฟังเอาเป็นแน่ลงไปทีเดียวไม่ได้
ก็พอสมควรจะคลอดบุตรในเวลายังมีอายุไม่เกินกำหนด

ค. อนึ่งนายเทียนวรรณกล่าวว่า มารดาท่านผู้ขี้ชื่อแย้มบุตรเจ้า
พระยาชำนาญบริรักษ์ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ซึ่งนาย
เทียนวรรณเรียกผิดว่าแผ่นดินที่ ๓๒ มีอายุยืนมาได้ถึง ๑๒๖ ปีจึงสิ้นชีพ
เมื่อนายเทียนวรรณอายุได้ ๓๕ ปีตั้งนบน ฟังเข้าใจว่าแย้มเกิดเมื่อจุล
ศักราช ๑๐๙๓ สิ้นชีพเมื่อจุลศักราช ๑๒๑๙ ถึงจะทันเวลาเจ้าพระยาชำนาญ
บริรักษ์ ก็จริง ถึงดังนั้นก็จะคลอดท่านผู้ขี้เป็นบุตรหัวปีอายุจะมีราว
๕๖ ปี ซึ่งเกินกำหนดไปหรือ อย่างไรก็ดี แย้มไม่อาจเกิดภายหลัง
จุลศักราช ๑๓๑๕ ซึ่งเป็นปีเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ถึงอสัญกรรม หาก
จะเกิดในปีนั้นเอง กว่าจะคลอดบุตรหัวปีอายุก็ราว ๓๕ ปี ก่อนข้างจะมาก
อยู่เหมือนกัน ถ้าท่านแย้มเกิดก่อนเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ถึงอสัญ
กรรมกับ อายุเมื่อคลอดบุตรก็ยิ่งจะมากขึ้นทุกที ขอนฟังเอาเป็นจริงไม่ได้

ค. อนึ่งนายเทียนวรรณไม่ได้บอกนายกุหลาบว่า ภรรยาเจ้าพระยา
 ขำนาญบริรักษ์ที่เป็นมารดาของแยม ชื่อลำอาง ฝ่ายนายกุหลาบออก
 พิมพ์เป็นตังนั้น ในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ ด้วยไม่มีหลักฐานที่อ้าง
 ในทางไหนเลย นายเทียนวรรณก็ยอมรับชื่อลำอางเป็นบุรพสตรีของตน
 ด้วยคุณภาพ มิได้พูดบอกกล่าวซึ่งเรียกในภาษาอังกฤษว่าโปรเตสต์
 ความชอบ

คำของนายเทียนวรรณมีพิรุณไม่ได้ความจริงเช่นนั้น จึงไม่ควรฟังเขา
 เป็นจริง

ตามคำเบิกของอำแดงอ่วมนั้น อำแดงอ่วมเกิดเมื่อจุลศักราช ๑๓๙๐
 เมื่อครั้งกรุงเก่าเสีย พริกยายอำแดงอ่วมอายุได้ ๑๓ ปี ขอนพึงเข้าใจ
 ว่าเมื่ออำแดงอ่วมเกิด พริกยายของอำแดงอ่วมมีอายุได้ ๗๔ ปี กว่าอำแดง
 อ่วมจะมีอายุจำความบอกเล่าได้ พริกต้องมียายุพ้น ๘๐ ไปหลายปีแล้ว
 อยู่ข้างจะแก่มากเกินเวลาบอกเล่าสักหน่อย แต่อย่างไรก็ดี อำแดงอ่วม
 ได้รู้จักนายเรือนและอยู่กับพริกตลอดมาจนเวลาพริกสิ้นชีพ คำของอำแดง
 อ่วมในชั้นที่ว่านายเรือนกับพริกเป็นพี่น้องร่วมบิดามารดานั้น ควรฟัง
 เขาเป็นจริงได้ แต่คำที่ว่าพระยาจำเริญเป็นบิดาของคนทั้งสองนั้นไม่นับคง
 แรกไม่มีข้ออะไรที่จะหักล้างได้เหมือนกัน เพราะความที่กล่าวว่าเป็นคน
 หนึ่งซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ในตระกูล มีอายุยืนกว่าร้อย เป็นคำที่รับรอง
 ทั่วกันในหมู่ญาติ ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น

เพราะเหตุนี้ ข้อที่โยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเข้าเป็นเชื้อสาย
 เจ้าพระยาขำนาญบริรักษ์ มีชื่อแยมเป็นหัวต่ออนั้น ฟังเขาเป็นจริงไม่ได้

๔. ข้อที่กล่าวถึงว่า ส้มเด็จพระสังฆราชได้เคยบวชเป็นสามเณรแต่
 เรียบพระปริยัติธรรมในสำนักพระอาจารย์อนันต์ใหม่ในคตของบางขุนเทียน
 พร้อมกับพระปรีชาเฉลิม (นิม) บ้านบางกรวยนั้น นายกุหลาบอ้างว่าได้
 รู้จากนายเทียนวรรณ ๆ รับส้มอย่างแต่ไม่ได้รับว่าอาจารย์อนันต์เป็นอุปัชฌาย์
 แต่กล่าวว่าพระปรีชาเฉลิมขอเกิด ความชอบอ้างแต่ส้มก็กล่าวร่วมกับ
 นายเทียนวรรณ ต่างแต่ชื่อสมภารวัดใหม่ ว่าพระครู นิม แต่ว่าเรียน
 กับนายจันท บิดาของตนเอง ขอจนควรฟังได้แต่เพียงว่า ส้มเด็จพระ
 สังฆราชได้เคยบวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดใหม่บางขุนเทียนในคราวที่พระปรีชา
 เฉลิม (เกต) บวชอยู่ที่วัดนั้น แต่ตามข่าวมรณภาพของพระปรีชาเฉลิม
 (เกต) ในราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๓ จำนวนปีจออิฐศก จตุศักราช ๓๒๔๘
 หน้า ๘๘ พระปรีชาเฉลิม (เกต) มรณภาพในปีนั้น อายุ ๘๒ พระปรีชา
 เฉลิมแก้ว่าส้มเด็จพระสังฆราช ๘ ปี เป็นคนละชั้น หาใช่เพื่อนเณร
 ของกันแต่กันไม่

๕. ข้อที่กล่าวถึงว่า ส้มเด็จพระสังฆราชสึกจากเณรที่วัดใหม่บาง
 ขุนเทียนนั้นแล้ว กลับไปอยู่บ้านเดิมที่บางไผ่ใหญ่เป็นขอที่นายกุหลาบ
 เติมเอาเอง เพราะนายกุหลาบอ้างนายเทียนวรรณไม่ส้ม นายเทียนวรรณ
 เบิกความว่าเป็นเณรมาอยู่วัดราชบูรณะ ถึงความชอบก็ไม่ให้หักออก
 แต่มีคำหลวงเทพส้มบอกกล่าวว่าได้ ยินมาจากอาจารย์กตัญญู วัด โสมนัสซึ่งใน
 เวदानนเป็นเณรอยู่วัดพิชัยญาติ แต่อาจารย์กตัญญูเป็นคนชั้นส้มเด็จพระ
 สังฆราช แต่มีคำพระพิมพ์ธรรมอ้างว่าได้ ยินมาจากอาจารย์กตัญญูเหมือนกัน
 ว่าอยู่วัดสังเวชวิคยาราม ซึ่งส้มกับคำผู้อื่นมากด้วยกัน ขอจนควรฟัง

ได้ว่า ส้มเด็จพระสังฆราชออกจากวัดใหม่บางขุนเทียน มาอยู่วัดสังเวช
วิศิษารามทั้งเป็นตามเนรหาได้ ลี้กเดี่ยวคราวหนึ่งไม่

๖. ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชบวชเป็นสามเณรใหม่ถืออุปัชฌาย์ใน
สำนักพระพิมลธรรม (พร) เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะนั้น นายกุหลาบอ้าง
นายเทียนวรรณ แต่พยานเบิกไม่ส้ม แต่ไม่มีมุตเลย แต่ข้อที่ว่า
พระพิมลธรรม (พร) เป็นเจ้าอาวาสวัดราชบูรณะก็ไม่จริง เป็นแต่ได้เคย
อยู่วัดนั้นครั้งสมเด็จพระสังฆราช (นาค) แล้วไปครองวัดกัลยาณมิตร ข้อ
นี้แจ้งในคำของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แต่คำหลวงเทพส้มบตีหลาน
พระพิมลธรรม (พร) นั้นแล้ว ข้อนี้เป็นความที่นายกุหลาบจงใจแซม
เข้าไว้ตามความเดา

๗. ที่ว่าเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์อ่อนบ้านนำวัดราช
บูรณะนั้น ตามคำพยานของนายกุหลาบแต่ตามความสืบสวนได้ความว่า
เป็นความจริง แต่มีได้เรียนที่ศาลาการเปรียญวัดราชบูรณะ ส้มเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ กล่าววว่าเรียนที่พระราชวังบวรกับอาจารย์อ่อนแต่
อาจารย์จันท บิดาของท่านเองผู้บอกหนึ่งลี้ที่อยู่กันด้วยกัน ส้มกับอยู่
วัดสังเวชวิศิษาราม

๘. ข้อที่ว่าอาจารย์อ่อนนำมาฝากพระครูคิดป่าโมกข์ แต่พระครูคิด
ป่าโมกข์นำถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ตามคำ
พยานของนายกุหลาบเองก็ดี ตามคำของพระวิเชียรภระวีแต่พระภักทรธรรม
ราชาผู้เคยอยู่วัดราชาธิวาสก็ดีไม่มีมุตเลย แต่เพียงข้อว่าพระครูคิดป่าโมกข์

เท่านั้น ก็ไม่มีใครเคยได้ยิน ในหนังสือสองฉบับ นายกุหลาบก็กล่าว
ไม่สัมพันธ์ ในสมุดที่หลุดเกล้า ๆ ถวายว่าที่วัดบวรนิเวศ ในสยามประเภท
ว่าที่วัดราชาธิวาส ข้อนี้แสดงความเท็จของนายกุหลาบเอง ตามความ
สอบสวนก็ไม่ได้ความเชื่อว่าใครเป็นผู้ชักนำไปถวาย ได้ความแต่เพียงว่า
ได้อยู่ในสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ครั้งท่านยังเป็น
สามเณรเท่านั้น

๘. ข้อที่ว่าในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยัง
ไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์ ด้วยพระเถรธรรมยุติกาทิเป็นผู้ใหญ่กว่าท่านยังมีมาก
แต่พระภิกษุหมื่น (เกิด) เป็นพระเถรผู้ใหญ่กว่าทั้งหมด จึงรับสั่งให้
พระภิกษุหมื่นเป็นอุปัชฌาย์ บวชสมเด็จพระสังฆราชเป็นสามเณรนั้น
นายกุหลาบอ้างว่าพระธรรมวิโรจน์ (นก) วัดราชาธิวาสบอก แต่
นายกุหลาบไม่มีความรู้ ในข้อนี้ด้วยตนเองเลย พระภิกษุหมื่น นายกุหลาบ
ก็ไม่รู้จัก พระภิกษุหมื่นนั้น ยกผู้ที่ได้รับตำแหน่งในแผ่นดินปัจจุบัน
นี้เสีย ก็มีแต่รูปเดียว คือ พระภิกษุหมื่น (มา) เปรี๊ยะ ๘ ประโยค
ผู้มีอายุเด็กกว่าสมเด็จพระสังฆราช ไม่สามารถจะเป็นอุปัชฌาย์ของสมเด็จพระ
สังฆราชได้ ยังมีผู้รู้จักตัวอยู่หลายท่าน ตามคำรับสั่งเล่าของพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาดบวรศักดิ์ดี ว่าเป็นน้องของจอมมารดาของท่าน
ตามนิพนธ์ของเกิดภายหลังจุลศักราช ๑๓๘๓ ซึ่งเป็นปีเกิดของจอมมารดา
ของท่าน แต่ก่อนจุลศักราช ๑๓๘๔ หลายปี เพราะสมเด็จพระพุทธ
โฆษาจารย์กล่าวว่าแก่กว่าท่าน ครึ่งที่ท่านแรกรู้จักพระภิกษุหมื่นนั้น
ท่านยังเป็นสามเณร ข้อที่นายกุหลาบกล่าวว่าพระภิกษุหมื่น (เกิด)

เป็นอุปชฌาย์บวชสัมเด็จพระสังฆราชเป็นสามเณรนั้น เป็นความเท็จ
 นายกุหลาบ^{๕๕ ๕๕}บนชนทงน

(๑) ข้อที่นายกุหลาบกล่าวว่า พระภิกษุชมนุนี เป็นบุตรที่ ๒ ของ
 พระยาจำแลนยากร (นุ่น) ในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๒
 แต่เป็นพี่ชายที่ ๘ ของเกษจอมมารดา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น
 พิศาลบวรศักดิ์กตนั้น นายกุหลาบอ้างว่าได้พบในตำราของพระสมุทรมุนี (สังข์)
 ที่พระภิกษุชมนุนี (เมฆ) แต่ครั้งยังเป็นพระครูปลัดมหานายก ขอนก
 เป็นความเท็จที่นายกุหลาบจงใจกล่าวเหมือนกัน เพราะพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์รับสั่งว่าพระภิกษุชมนุนีไม่ใช่พี่ เป็นน้องของเกษ
 จอมมารดา แต่ไม่ได้เป็นบุตรพระยาจำแลนยากร (นุ่น) ทั้งสองคน

(๒) ข้อที่ว่าเวदानั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ได้
 ทรงเป็นอุปชฌาย์นั้นเป็นความจริง แต่ข้อที่ว่าพระเถรธรรมยุติกาก็เป็น
 ผู้ใหญ่กว่าท่านยังมีมาก แต่พระภิกษุชมนุนี (เกิด) เป็นพระเถรผู้ใหญ่
 กว่าทั้งหมดนั้น นายกุหลาบ^{๕๕ ๕๕}บนชนทงน ตามความที่กรมหมื่นวชิรญาณ
 วโรรสทรงอธิบายนั้น พระสังฆธรรมยุติกานั้นค่อยเป็นมาโดยลำดับ เดิม
 ก็เป็นมหานิกาย แต่เป็นพวกที่สนใจในวินัยปฏิบัติ เห็นกิจวัตรข้อใด
 ยังไม่ถูกต้องหรือปฏิบัติยังไม่เต็มที่ ก็ยกปฏิบัติให้ถูกต้องหรือให้เต็มที่
 แต่มีความวิตกกังวล วิจิกิจฉาปรารถนาวิญญัตริมาก ตลอดจนการอุปสัมบท
 มัชฌิมจะทำได้เท่าไรก็ตาม จึงได้อุปสัมบทในฝ่ายรามัญด้วย จึงเป็นหมู่
 ที่เขาได้ทั้งมหานิกายแตรามัญ พระสังฆพวกนี้มีพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหัวหน้า แต่แรกก็อยู่ในวัดมหานิกายนั่นเอง ยังหาได้

ปรากฏเป็นนิยายหนึ่งไม่ ถึงวัดราชาธิวาสในครั้งนั้นก็เป็นวัดมหานิกาย ผู้
 ที่เข้ามาอยู่ในขณะ ก็ล้วนแต่ผู้ที่บวชมาแต่มหานิกายเป็นเดิม ผู้ที่เป็น
 สามเณรก็ไม่ปรากฏว่าต้องบวชใหม่ ถึงสมเด็จพระสังฆราชก็น่าที่จะเป็น
 สามเณรเดิมมา หาได้บวชใหม่ไม่ เมื่อพระสังฆพวคนมพรรษาเป็นอุปัชฌาย์
 อาจารย์ให้อุปสัมบทกุกุบุตรได้แล้ว จึงเป็นหมู่ใหญ่เจริญขึ้น โดยลำดับมา
 จนถึงแยกวัดอยู่แต่หมู่เดียวได้ จึงปรากฏเป็นนิยายต่างจากหมู่เดิม เรียก
 ว่าธรรมยุติกาทามมูลเหตุ บันดาพระที่เขาแยกเรียกว่าธรรมยุติกาทังหมด
 ไม่มีใครเจริญพรรษาอายุกาลยิ่งกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัด
 ลงมาก็ยังมีพระเถรานุเถระอื่นหลายรูป พระภิกษุชุมชนนี้หาได้เป็นพระเถระ
 ผู้ใหญ่ไม่ ถึงในชั้นหลัง ก็หาใช่พระที่มีชื่อเสียงไม่

๑๐. ข้อที่ว่า สมเด็จพระสังฆราชเข้า แปล พระปริยัติ ที่พระที่นั่งดุสิต
 มหาปราสาทได้ ๙ ประโยค แต่ยังเป็นสามเณร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวโปรด ทรงดูบหลัง ตรัสชมว่า สามเณรช่างเฝือกเด็ก ๆ
 ประหลาดอัศจรรย์ แลรับสั่งให้กรมขุนกัลยาณนุทรเป็น โยมอุปฐากนั้น
 นายกุหลาบอ้างว่าได้ ฟังมาแต่พระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้ากนิริ แด
 พระภิกษุชุมชนนี้ (เมฆ) ได้ความตามที่รู้กันมาก ๆ แดได้ส่วนประกอบกันว่า
 สมเด็จพระสังฆราชแปลพระปริยัติธรรมได้ ถึงประโยค ๙ แต่ครั้งยังเป็น
 สามเณร แดสถานที่นั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กล่าววาทวัดมหาธาตุ
 ครั้งสมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) คำสมควรฟังได้ ด้วยในเวลานั้นการแปล
 หนังสือ ได้มีในวัดที่สถิตย์ของท่านผู้เป็นอธิบดีในการนั้นเป็นพัน นอก
 จากนั้นฟังเอาเป็นประมาณไม่ได้ ด้วยท่านผู้ทนายกุหลาบอ้างก็ไม่มีแล้ว

แต่นายกุหลาบเล่า ก็ไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ เพราะข้อที่นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จเปิดเผยไว้ในหนังสือสยามประเภทเป็นต้น มีนับไม่ถ้วน ดังจะชี้พอเป็นตัวอย่าง นายกุหลาบอวดอ้างไว้ในสยามประเภทเล่ม ๕ ตอนที่ ๓๓ หน้า ๗ ซึ่งหมายเลขที่ ๖ ไว้แต่นั้น ว่านายกุหลาบชำนาญในภาษาละติน แลรู้ภาษาสันสกฤต ครั้นจะให้แปลหรือแม้แต่เพียงอ่านให้ฟังต่อหน้า นายกุหลาบก็ไม่สามารถจะรับได้ กล่าวหาไม่ได้เรียน เป็นแต่รู้บางคำ เช่นนี้จะเรียกว่าชำนาญได้อย่างไร คนจงใจกล่าวเท็จเห็นปานนี้ จะเป็นคดีที่เก็บรักษาเหตุการณ์ไว้ให้คนภายหลังให้ลองแท้ ได้อย่างไร

๓๑. ข้อที่ว่า ส้มเด็จพระสังฆราชได้อุปสมบทเป็นนาคหลวงที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วกลับไปบวชซ้ำอีกที่มหาสังฆมณฑลธรรมยุติกานั้น นายกุหลาบอ้างว่า ได้รู้จากพระภิกษุมุขมุนี (เมฆ) บ้าง ได้เห็นใน

จดหมายเหตุของพระสังฆมุนี (สังข์) ที่พระภิกษุมุขมุนี (เมฆ) บ้าง ก. การที่อุปสมบทเป็นนาคหลวงนั้น ส้มเด็จพระสังฆราชก็เป็นตามเนรเปรียญ มีฐานะที่จะเป็นได้ แต่ไม่มีใครได้รู้ได้ฟังมาเลย ผู้ที่นายกุหลาบอ้างก็ไม่มีตัวแล้ว จดหมายเหตุก็ไม่ใช่ของมีจริง นายกุหลาบเองก็เป็นที่เชื่อถือไม่ได้ ด้วยเหตุที่กล่าวแล้ว ข้อนี้ยังฟังเขาเป็นจริงไม่ได้

ข. ข้อที่ว่ากลับไปบวชซ้ำอีกที่มหาสังฆมณฑลธรรมยุติกานั้น นายกุหลาบกล่าวว่าที่สังฆมณฑลราชธานี กรรมการให้นายกุหลาบอธิบายถึงมหาสังฆมา นายกุหลาบก็อธิบายถูกว่า สังฆมาซึ่งฝั่งนิมิตร์ที่มุนีวัด เช่น วัดราชประดิษฐและวัดราชบพิธ แต่นายกุหลาบพิสูจน์ไม่ได้ว่าสังฆมาเช่นนั้น

ที่วัดราชาธิวาสมี ขอนนายกุหลาบเตาเอาทั้งต้น อันที่จริงในเวลานั้น
พระสังฆมุนีกำลังนิยมใช้กันอยู่มากนั้นอยู่

ข. ข้อที่กล่าวหาว่าพระเนกขัมมุนีพระเถรผู้ใหญ่วัด बनเป็นอุปัชฌาย์นั้น
นายกุหลาบอ้างว่าได้รู้จากพระธรรมวิโรจน์ (นก) แล้วมาลอบนายเทียน
วรรณ ๆ ก็รับถูกต้องกัน แม้พระธรรมวิโรจน์ (นก) เป็นคนเก่า
ได้เคยอยู่ในวัดราชาธิวาสมานาน บัดนี้ก็ไม่มีความจะลอบได้แล้ว จึงได้
ลอบนายเทียนวรรณ ๆ เบิกความลอบนายกุหลาบ แต่อ้างต่อไปว่า ลอบแต่
พระสังฆราชบอกแก่นายเทียนวรรณ แต่คำเบิกของนายเทียนวรรณใน
วันที่ ๑๓ กับวันที่ ๑๔ มีนาคม ตอนหมายอักษร ค. ไม่ควรฟังเอาเป็นจริง
ด้วยประการดังต่อไปนี้

ก. นายเทียนวรรณกล่าวว่า นายเทียนวรรณได้เคยเห็นพระเนก
ขัมมุนี พรรณารูปร่างและอาการกิริยาได้ ครั้นกรรมการเอารูปพระ
พรหมเทพอาจารย์ (รอด) ให้ดู นายเทียนวรรณบุตรรับรองโดยทางอ้อม
ให้เขาใจว่ารูปนั้นและรูปพระเนกขัมมุนี ถึงมีคำอื่นว่ารูปนั้นเหมือนรูปพระเนก
ขัมมุนี นายเทียนวรรณก็ได้ขอว่าขอเอาพระเนกขัมมุนีผู้ไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์
บวชใคร

ข. นายเทียนวรรณกล่าวว่า พระเนกขัมมุนีอยู่วัดเสนาสน์ เมื่อ
จุลศักราช ๑๒๒๖ ยังได้ลงมาในอารของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระ
พระปวเรศวริยาลงกรณ์ ที่วัดบวรนิเวศ นายเทียนวรรณจึงได้เห็น
ตามความทูลทว ๆ กันก็ดี ตามจดหมายเหตุของพระจันทร์โคจรคุณกับ
คำของนายแห่ประกอบกันก็ดี พระพรหมเทพอาจารย์ (รอด) เป็นเจ้าวัด

เสนาสนารามรูปแรก อยู่ถนนมาตังแต่บกฤเบญจศก จุฬศักราช ๓๒๒๕
แล้ว ข้อที่ว่าพระเนกขัมมุนีอยู่วัดเสนาสน์นั้นไม่จริง

๗. นายเทียนวรรณกล่าวว่า ไม่ได้เห็นสมเด็จพระสังฆราชแต่คง
อาการนับถือพิเศษแก่พระเนกขัมมุนีเลย ส่วนท่านผู้บันทึกเคยกินท่าน
ยังรำพันถึง ข้อนี้ว่า คำที่นายเทียนวรรณกล่าวว่าสมเด็จพระสังฆราช
รับสั่งบอกว่าพระเนกขัมมุนีเป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านนั้น ฟังเอาเป็นจริง
ไม่ได้ ถ้าจริง เวदान์พระเนกขัมมุนีก็ว่ายังเป็นอยู่ นายเทียนวรรณ
ก็อยู่ในสำนักสมเด็จพระสังฆราชมาหลายปี ก็คงจะได้เห็นท่านแต่คงอาการ
นับถือพระเนกขัมมุนีเป็นพิเศษ ดูกุท่านได้แต่คงเฉพาะพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมสมเด็จพระปวงศัวัชยาลงกรณ์ ซึ่งนายเทียนวรรณเดานอก
คำเบิกตามฉันผู้เป็นศิษย์

อันที่จริง พระเนกขัมมุนีที่เป็นธรรมยุติกานั่น มีอยู่แต่รูปเดียว
ยังมีผู้เคยเห็นแต่รู้จักอยู่ด้วยกันมาก ตามคำพระพนิตพิณยแต่คำพระดา
วัดโลมนัสวิหารผู้เคยเป็นอันเคววาลิกของพระเนกขัมมุนีมาก่อนกับคำท่านผู้
อื่นเจือกัน พระเนกขัมมุนีนั้นข้อ คง เกิดเมื่อบชวดอัฐศก จุฬศักราช ๓๑๗๘
เดิมเป็นมหานิกาย อยู่วัดสุทัศน์เทพวราราม แล้วไปครองวัดสัมพันธวงศา
ราม ฟังเป็นธรรมยุติกานั่นหลัง ไม่ได้เคยเป็นอุปัชฌาย์บวชใครเป็น
ธรรมยุติกายเลย ภายหลังได้ลาสิกขาบทแล้ว เวदान์อายุราว ๕๘ ปี

เพราะเหตุทั้งหลายดังบรรยายมา ข้อที่ว่าพระเนกขัมมุนีเป็นอุปัชฌาย์
อุปสมบทสมเด็จพระสังฆราชครั้งแรกนั้นไม่จริง ตามรับสั่งของกรมหมื่น
วชิรญาณวโรรสเจือกกับคำของพระพิมลธรรมแต่พระราชพงษ์ปฏิบัติว่า

พระเถระทั้งหลายในารงนั้น รับอุปถัมภ์บทธกกรรมกันรูปละหลาย ๆ ครั้ง เพราะหวังจะให้เป็นการมั่นคง แต่ในเวลาสมเด็จพระสังฆราชมีอายุครบอุปถัมภ์บถนั้น เป็นเวลาที่ใช้อุปัชฌาย์รามัญ พระสุเมธอาจารย์ (เกิด) ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ของสมเด็จพระสังฆราชด้วยรูปหนึ่ง พระกรรมวาจาจารย์นั้นไม่ปรากฏ แต่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสรับสั่งว่า ครั้งพระจันทร์โคจรคุณอุปถัมภ์บถเมื่อปีชวดโทศกจุลศักราช ๑๓๙๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์อยู่ แต่ทรงส่งพระกรรมวาจาอุปถัมภ์บถท่านด้วย

ข้อนี้ควรฟังได้เพียงว่าสมเด็จพระสังฆราชได้อุปถัมภ์บถในเวลาที่ใช้อุปัชฌาย์รามัญ มีพระสุเมธอาจารย์ (เกิด) เป็นอุปัชฌาย์ด้วยรูปหนึ่ง แต่เวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์อยู่

๓๒. ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชได้เป็นพระอมรโมดที่พระราชาคณะแต่ได้ลาสิกขาบทเสียคราวหนึ่งนั้น เป็นความจริงที่รู้ยู่ทั่ว ๆ กัน

๓๓. ข้อที่ว่าเมื่อสมเด็จพระสังฆราชอุปถัมภ์บถครั้งหลังที่วัดบวรนิเวศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาตงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก) ครั้นยังบวชเป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นพระกรรมวาจาจารย์นั้น เป็นความจริง แต่ข้อที่ว่าก่อนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาตงกรณ์ทรงกรมนั้น ฟังเอาเป็นจริงไม่ได้ เพราะพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาตงกรณ์ทรงกรมเมื่อเดือน ๘ ปีกุญตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ แจ้งใน

ดำเนินาณัติบัตรตั้งพระครูปลัดมโหฬารนายกนนั้นแล้ว ตามที่สอบสวนได้
 ส้มเด็จพระสังฆราชบวรภายหลังแต่นั้น หรือว่าลงเฉพาะตามคำของส้มเด็จพระ
 พระพุทธโฆษาจารย์ ส้มเด็จพระสังฆราชบวรก่อนท่าน ๒ เดือน คือ เดือน
 ๖ ปีชวดจัตวาศก จตุศักราช ๑๒๑๔ แลขอที่นายกุหลาบอ้างว่าได้เห็นใน
 จดหมายเหตุโบราณว่า พระยาศรีสุนทรโวหารเป็นกรรมวาจาจารย์นั้นนาย
 กุหลาบไม่มีจดหมายเหตุนั้นจะพิสูจน์ เข้าใจว่าเป็นแต่คำที่นายกุหลาบบัน
 ชน ด้วยตั้งใจจะทำให้ ชงหรือนาพงชน

(๑) ข้อที่ออกพระนามกรมส้มเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ว่า
 กรมหมื่นบวรวิชัย “ สุนทรโวหาร ” นั้น นายกุหลาบแก้ว่าจำไว้ ผิดเรียก
 ไปด้วยอำนาจคิดปาก เช่นเดียวกับนายกุหลาบเรียกเจ้าพาทูกุหลาบของ
 ซึ่งเปนมกรมขุนศรีสุนทร ต่อเทพว่า กรมขุนศรีสุนทร เทพ นั้น

๑๔ ข้อที่กล่าวตั้งแต่ส้มเด็จพระสังฆราชได้เป็นพระคำสอนได้ภณที่
 พระราชาคณะ แลแล้วไปอยู่วัดราชประดิษฐตลอดถึงสิ้นพระชนม์นั้น
 เป็นความจริงที่ปรากฏอยู่แล้ว แต่อย่างนั้นยังมีข้อที่คลาดจากความจริง
 เกมอยู่ด้วย ดังจะกล่าวต่อไป

(๑) เมื่อครั้งพระราชทานพระเกียรติยศแก่ส้มเด็จพระอริยวงศา
 คตญาณ เดือนนั้นเป็นส้มเด็จพระสังฆราชนั้น นายกุหลาบกล่าวว่า
 พระราชทานพระสุพรรณบัตรใหม่ อันที่จริง เป็นแต่พนักงาน
 เชิญพระสุพรรณบัตรครั้งเป็นส้มเด็จพระอริยวงศา คตญาณมาตั้งส้มโภชที่
 ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้งนั้นพระราชทานแต่ใบกำกับ

พร้อมกับทรงเลื่อนกรมหมื่นวิริยญาณวโรรส เป็นเจ้าคนใหญ่ พระองค์
เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร เป็นเจ้าคนรอง ฝ่ายธรรมเนียมกติกายแจ้งใน
ราชกิจจานุเบกษาจำนวน ร.ศ. ๑๑๒ หน้า ๓๘๗ ถึง ๓๘๒ นั้นแล้ว นาย
กุหลาบอ่านราชกิจจานุเบกษาหาเข้าใจว่าใบกำกับพระสุพรรณบัตรใหม่ จึง
เข้าใจเอาเองว่าพระราชทานพระสุพรรณบัตรใหม่ แลสร้อยนามในหิริบัตร
เมื่อครั้งเป็นพระค้ำถนโสดาณ แลสร้อยนามในสุพรรณบัตร เมื่อครั้ง
เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณก็ตก ๆ หั่น ๆ ไม่ถูกถ้วน

อนึ่งในใบกำกับพระสุพรรณบัตรนั้น หาได้ตั้งชื่อ บิเด จุดศักราชไม่
นายกุหลาบเคิมลงเอง แลใช้ชื่อผิด เพราะบิเดเมียเบญจศกไม่มี
ด้วยว่าบิเดเมียเป็นศกคู่ บิเดตั้งเบญจศกจึงจะถูก

(๒) ชื่อว่าสมเด็จพระสังฆราชสถิตย์ในตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
ได้ ๘ ปี นั้น นายกุหลาบว่าคำนวณผิด ๗ ปีจึงจะถูก

(๓) ชื่อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชประสูติ ได้หาแพทย์เซดยศักดิ์
รักษาด้วยนึ่งดี แต่นายกุหลาบกล่าวตามราชกิจจานุเบกษา

(๔) ชื่อที่นายกุหลาบคำนวณพระชนม์สมเด็จพระสังฆราชก็ผิด ๘๗
พรรษาโดยจันทรคติ ๘๖ พรรษาเสกโดยสุริยคติจึงถูก

(๕) ชื่อที่นายกุหลาบว่า พระสังฆสังวรพระศัพดมเด็จพระสังฆราช
ในลำดับขาทูลดอองธุดีพระบาทนั้น นายกุหลาบกล่าวว่าได้เห็นพระสังฆ
ถือชวดนำไป แลเห็นในราชกิจจานุเบกษาว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวพระราชทานนำสังวรพระศัพแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ
ได้สังวรพระศัพต่อไป นายกุหลาบคะเนเอาว่าพระสังฆสังวรด้วย จึงกล่าว

เพิ่มเข้า อันที่จริงตรงพระศัพหน้าพระที่นั่ง มีแต่พระบรมวงศานุวงศ์
แต่ท่านเสนาบดีเท่านั้น

(๖) ข้อที่ว่าพระศัพมเด็จพระสังฆราชทรงลอมพอกนั้น นาย
กุหลาบอ้างราชกิจจานุเบกษา แต่นายกุหลาบมิได้ดูคำบอกแก้ในราชกิจจา
นุเบกษาว่าทรงชฎา

(๗) ข้อที่ว่าพระราชทานพระเกียรติยศแก่พระศัพมเด็จพระสังฆราช
อย่างพระศัพพระองค์เจ้าดำมีญนั้น นายกุหลาบว่า นายกุหลาบเต็มเอาเอง
ตามความเข้าใจ อันที่จริง พระศัพมเด็จพระสังฆราชได้พระราชทาน
อิศริยยศอย่างพระศัพพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่

(๘) ข้อที่ว่าในจารพระเมรุสมเด็จพระสังฆราชมีการมหรศัพมโฆ
ตามธรรมเนียม นายกุหลาบพูดเอาเอง ไม่รู้ว่ามีการมหรศัพตามธรรมเนียม
มีอะไรบ้าง

นอกจากนี้ยังมีข้อที่นายกุหลาบกล่าวต่อหน้าถึงจารพระเมรุตามไป
แกรมของกระทรวงวัง แต่ภายหลังไปแกรมเปลี่ยนไปบ้างดังนี้

ก. เดิมว่าจะตั้งกระบวนที่หน้าวัดราชประดิษฐ ภายหลังเปลี่ยน
เป็นหน้าวัดพระเชตุพน

ข. เดิมว่าจะประทับทอดพระเนตรกระบวนที่พลับพลาข้างพระเมรุ
ด้านเหนือ เปลี่ยนเป็นที่มุกทองสำมหลวง ตรงบ่อมเผด็จฉักร

ค. เดิมในวันชักพระศัพให้แต่งเครื่องยศ เปลี่ยนเป็นแต่งเต็มยศ
เมื่อรวบเกล้า ได้ส่วนได้ความว่า นายกุหลาบเป็นคนประกอบด้วย
โทษไม่ควรเป็นที่เชื่อฟัง ๗ ประการ คือ

ประการที่ ๑ นายกุหลาบเป็นผู้แสดงความจริง อวดอ้างตนให้เขา
เชื่อถือ เช่นอวดอ้างว่ามีตำรา ซึ่งไม่มีจริง

ประการที่ ๒ นายกุหลาบเป็นผู้บอกความที่ไม่มีจริงจนดวงให้คนเชื่อ
ถ้อยคำ เช่นนายกุหลาบบ่นลำเอียงจนให้เป็นอนุภรรยาของเจ้าพระยาชำนาญ
บริรักษ์ แดงใจกล่าวเท็จว่าพระพิมลธรรม (พร) เป็นอุปัชฌาย์บวช
สมเด็จพระสังฆราชเป็นสามเณรครั้งที่ ๒ เป็นตัวอย่าง ถึงในหนังสือทฎุอิน
แต่งตกมาอยู่ในมือนายกุหลาบก็มักข้อความเกิดแซมขึ้น ซึ่งไม่มีในฉบับ
ของผู้อื่น เช่นในหนังสือปฐมวงศ์ที่นายกุหลาบส่งมา ตอนหมายเหตุอักษร
ฉ. นน มีข้อหนึ่งว่าเมื่อครั้งกรุงแตก กรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงผนวช
เป็นสามเณรตามอาจารย์ไปทางอื่น ได้ลาผนวชกลับมาสดกุด เมื่อกรม
สมเด็จพระศรีสุทวารักษ์กับพระภักดาเล็ดจมาตั้งอยู่ที่คลองบางกอกใหญ่แล้ว
ขอนไม่มีในฉบับอื่น

ประการที่ ๓ นายกุหลาบเป็นผู้ทำลายความจริงซึ่งได้เป็นไปแล้ว
เช่นพระภักทมุขมุนี (มา) ไม่ได้เป็นพระเถรผู้ใหญ่กว่าพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็กลับกล่าวเสียว่าเป็นใหญ่ ถึงข้อความในหนังสือ
ทฎุอินแต่งไว้ นายกุหลาบเก็บเอาไปแสดงก็แต่งกล่าวเสียอย่างอื่น ทำ
ความที่กล่าวไว้เดิมให้เป็นที่สั่นเท่ให้ เช่นในปฐมวงศ์ตอนหมายเหตุอักษร ง.
กล่าวว่า ครั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็นเจ้าของ ตั้งให้นายฤทธิ
เป็นวงษ์หน้า ครั้งนั้นเขาเรียกหม่อมบุญนาคภรรยานายฤทธิว่า เจ้าครอก
ข้างใน เรียกหม่อมอำพันบุตรนายฤทธิว่าพระองค์เจ้าอำพัน นายกุหลาบ
กล่าวในหนังสือพิมพ์ที่นายกุหลาบตั้งชื่อว่า ต้นเหตุข้าราชการผู้น้อยได้รับ

พระราชทานเครื่องอิศริยยศ (หน้า ๓๕๐) ว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตั้งให้ท่านบุญนาคนและท่านอำพันเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าทั้งสองคน

ประการที่ ๕ นายกุหลาบเป็นผู้รักษาหนังสือไม่ได้ บันทึกลงชื่อที่นายกุหลาบมีแม่เป็นของผู้อื่นต่าง ก็ไม่คงความแฉฉวยตามจำนวนเดิมอยู่ได้ ที่สุดแต่หนังสือที่นายกุหลาบเรียงเอง ถ้าเกิดเป็นสองฉบับขึ้นแล้ว ก็ไม่เหมือนกัน เช่นประวัติสมเด็จพระสังฆราชพิมพ์ทุกเล่ม ๑ ถวายยังไม่ทันไร แต่พอออกพิมพ์ในสยามประเทศ ก็แปรไปแล้ว ไม่คงที่อยู่ได้

ประการเป็นคำรบ ๕ นายกุหลาบเป็นผู้เอาอย่าง ๆ ซึ่งข้อความที่ตนไม่รู้ เช่นจะกล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ เป็นแต่เห็นพระสังฆลือชวดหน้าไป ก็เดาว่าพระสังฆลือชวดพระศัพทอรรถาการ

ประการเป็นคำรบ ๖ นายกุหลาบเป็นผู้ได้ข้อความที่เป็นจริงให้มากไปกว่าเหตุ เช่นข้อที่กล่าวไว้ว่า พระยาศรีสุนทรโวหาร (พิก) แต่ครั้งยังบวชเป็นพระ ศรีวิสุทธีวงศ์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระสังฆราชเมื่ออุปสมบทครั้งที่ ๒ ก็เป็นความจริงที่รับรองกันอยู่ทั่วแล้ว แต่นายกุหลาบเสริมว่ามีในจดหมายเหตุโบราณ ข้อความที่จริงแต่เสริมให้มากไปกว่าเหตุเช่นนั้น ย่อมเป็นที่สนเท่ห์ของผู้ไม่รู้อาการเดิม

ประการที่ครบ ๗ นายกุหลาบเป็นผู้มักง่ายในการที่ใช้ถ้อยคำจำนวน เช่น กรมหมื่นบวรวิรัช “สุริยพันธู” เรียกเป็นกรมหมื่นบวรวิรัช “สุพันธูวงศ์” หาได้ใคร่ตรองให้ถ่องแท้ก่อนไม่

แต่ประวัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองฉบับนั้น เป็นเรื่องที่ประกอบ
ด้วยโทษไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ ๓ ประการ ปนคละกันอยู่แทบทั้งนั้นไป คือ
ประการที่ ๑ เท็จไม่มีมูลทีเดียว เช่นกล่าววงศ์เจ้าพระยาชำนาญ
บริรักษ์ เป็นต้น

ประการที่ ๒ เท็จปนจริง คือ กล่าวความเท็จแต่ถึงความจริง เช่นกล่าว
วงศ์สมเด็จพระสังฆราช โยงเข้าเป็นเชื้อสายของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์
 เป็นต้น

ประการที่ ๓ จริงปนเท็จ คือ กล่าวความจริงแต่ถึงความเท็จ เช่น
กล่าวเรื่องสมเด็จพระสังฆราชแปดพระปริยัติธรรมได้ ๘ ประโยคแต่ครึ่งยัง
เป็นสามเณร ขอนเป็นความจริงที่รู้จักอยู่ แต่ขอที่กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดูหมิ่นเป็นต้นนั้น เป็นความเท็จ

นอกจากนี้ ยังมีข้อที่กล่าวไม่สมคณณ์สมปดาย ซึ่งสื่อความเท็จของ
ผู้เรียงอีก เช่นกล่าวถึงเรื่องอาจารย์ชื่อนพาสเด็จพระสังฆราชไปหาพระครู
คิดปาโมกข์ แด่ถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บาง
แห่งก็ว่าที่วัดบวรนิเวศวิหาร บางแห่งก็ว่าที่วัดราชาธิวาส

ก็เมื่อประวัติสมเด็จพระสังฆราชเป็นเรื่องประกอบด้วยโทษไม่ควรเชื่อ
ฟังดังนี้ มีอะไรเป็นเหตุให้นายกุหลาบกล่าวถึงคุณพิมพ์หนังสือนี้แต่พูด
เกล้า ๆ ถวาย ขอนก็แต่เห็นชัดว่า ถ้าหนังสือนี้ได้แจกในวงพระเมรุก็ดี
หรือแม้ไม่ได้แจกแต่เก็บเงียบบอญกิด หนังสือนี้นักได้ชื่อว่าได้ความรับรอง
ว่าเป็นจริงหรือไม่ปรากฏว่าเป็นเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอาโอกาสอันนี้ไว้
เป็นข้อเลี้ยงของคน แล้วแต่เปิดเผยเรื่องนั้น ๆ ที่ประกอบด้วยโทษไม่ควร

เชื้อฟังในหนังสือพิมพ์ดวงให้มหาชนเชื้อถือ เพื่อหาผลประโยชน์เข้าตัว
 ดึงการณที่เปนมมาแต่ไว้ในหนหลังแต่กำลังเป็นอยู่บัดนี้

เมื่อได้ส่วนได้ความชัดสิ้นแล้ว จึงพร้อมกันวินิจฉัยว่าประวัติสมเด็จพระ
 พระสังฆราชทั้งในสมุดพิมพ์ที่นายกุหลาบทูตเกล้า ๆ ถวายทั้งในสยามประเภท
 เต็ม ๕ ตอน ที่ ๑๐ นั้น ไม่ควรเป็นที่เชื่อถือของชนทั้งปวง แตนายกุหลาบ
 กุหลาบเกล้า ๆ ถวายหนังสือแสดงเรื่องซึ่งตนรู้อยู่เต็มใจว่าประกอบไปด้วย
 ความเท็จฉบับหนึ่ง แลจงใจกล่าวเท็จเปิดเผยในสยามประเภทฉบับนั้น
 แลทรงอาการให้คนทั้งหลายเข้าใจไปว่าตนได้ทูตเกล้า ๆ ถวายเรื่องที่พิมพ์ไว้
 ในนั้นซึ่งประกอบด้วยความเท็จอีกฉบับหนึ่งด้วยเช่นนี้ ไตชื่อว่า
 หมิ่นต่อพระบรมเดชานุภาพ เป็นความผิดใหญ่ของนายกุหลาบอีกส่วนหนึ่ง
 ขอนตองอาศัยพระมหากุณาเป็นที่ตั้ง จะควรส่งฐานไรสุดแต่จะทรงพระมหา
 กรุณา.

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๑๘

(ลงพระนาม) กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ลงพระนาม) นเรศวรวรฤทธิ

(ลงนาม) พระยาศรีสุนทรโวหาร

สำเนาจดหมายนำถวายรายงานการไต่สวน

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๙

ขอถวายพระพร

ตามกระแสพระบรมราชโองการที่ ๒๗/๑๕๓๙ ทรงพระกรุณาโปรด
ให้อาตมาภาพ กับกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ พระยาศรีสุนทรโวหาร
พร้อมกันไต่สวนประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งนายกุหลาบพิมพ์
เกล้า ๆ ถวาย เมื่องานพระเมรุสมเด็จพระสังฆราชนั้น อาตมาภาพได้
พร้อมด้วยกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ แด่พระยาศรีสุนทรโวหาร เข้ากันเป็น
กรรมการ ตรวจสอบประวัติของสมเด็จพระสังฆราช ในสมุดที่นายกุหลาบ
พิมพ์เกล้า ๆ ถวาย กับในสยามประเพณีเล่ม ๕ ตอนที่ ๓๐ ตั้งแต่
หน้า ๓๓๖ ถึงหน้า ๓๖๗ ได้พบข้อความมาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ทั้งสำนวน
ก็ไม่เป็นอันเดียวกัน แต่ก็อ้างว่าเป็นหนังสือที่ใครเรียบเรียงเกล้า ๆ ถวาย
ทั้งสองแห่ง เมื่อพบข้อความในหนังสือสองฉบับนั้น มากน้อยกว่ากัน
เช่นนั้น จึงได้เก็บข้อความในหนังสือสองฉบับนั้นรวมเข้าด้วยกัน เป็น
สองหมวด หัวข้อ คือ เรื่องสมเด็จพระสังฆราช หมวด ๑ ถึงความ
นอกจากเรื่องสมเด็จพระสังฆราช หมวด ๑ แด้วแต่ไต่สวนนายกุหลาบ
ฟังคำพยาน ตรวจสอบหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่สืบสวนความเข้า
ประกอบได้ความว่า นายกุหลาบผู้เรียงประวัตินั้น ประกอบด้วยโทษ
ไม่ควรเป็นที่เชื่อฟัง ๗ ประการ คือ

๑ เป็นผู้แสดงความเท็จอย่างตนให้เขาเชื่อถือ เช่นขอตัวอ้างคำราชซึ่งไม่มีจริง

๒ เป็นผู้บันทึกความที่ไม่มีจริงขึ้น ดวงให้คนอื่นเชื่อถือผิดๆ เช่นแต่งข้อความไม่มีมูลขึ้นแล้ว อ้างว่าเก็บมาจากตำราชื่อนั้นชื่อนี้ ซึ่งไม่มีจริงบ้างแซมเข้าไว้ในหนังสือที่ผู้อื่นแต่งบ้าง

๓ เป็นผู้ทำลายความจริงซึ่งได้เป็นไปแล้ว เช่นกล่าวเบียดเบียนข้อความที่เป็นปฏิบัตย์แก่เหตุ หรือข้อความซึ่งมีผู้กล่าวหรือแต่งไว้ในหนังสือซึ่งเป็นจริง ให้กลายเป็นที่สับสนเท่ห์

๔ เป็นผู้รักษาหนังสือไม่ว่า บันดาหนังสือที่นายกุหลาบมีอยู่ ล้วนเป็นของไม่คงตามเดิมทั้งนั้น

๕ เป็นผู้เอาเอาง่ายๆ ซึ่งข้อความที่ตนไม่รู้ เช่นกล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ เป็นแต่เห็นพระสังฆเถรชวคณาไป ก็เอาว่าพระสังฆเถรชวคณาต่อราชการ

๖ เป็นผู้เติมข้อความที่เป็นจริงให้มากไปกว่าเหตุ เช่นข้อที่กล่าววว่าพระยาศรีสุนทรโวหาร พัก แต่ครั้งยังบวชเป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระสังฆราช เมื่ออุปสมบทครั้งที่สอง ก็เป็นความจริงที่รับรองกันอยู่ทั่วแล้ว แต่นายกุหลาบเติมว่า มีในจดหมายเหตุโบราณ

๗ เป็นผู้มักง่ายในการใช้ถ้อยคำสำนวน เช่น กรมหมื่นบวรวิรัชสุริยพันธุ์ เรียกเป็น กรมหมื่นบวรวิรัชสุพันธุ์วงศ์ หาได้ใคร่ครองให้ถ่องแท้ก่อนไม่

แต่ประวัติสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองฉบับนั้น เป็นเรื่องประกอบ
ด้วยโทษ ไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ ๓ ประการ ปนคละกันอยู่แทบทั้งนั้นไป คือ

๑. เท็จไม่มีมูลทีเดียว เช่นกล่าววงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์
เป็นต้น

๒. เท็จปนจริง คือ เค้าความจริง แต่กิ่งความจริง เช่นกล่าว
วงศ์สมเด็จพระสังฆราช โยงเขาเป็นเชื้อสายของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์
เป็นต้น

๓. จริงปนเท็จ คือ เค้าความจริง แต่กิ่งความจริง เช่นกล่าว
เรื่องสมเด็จพระสังฆราชแปดพระปริยัติธรรมได้ ๘ ประโยค แต่ครั้งยังเป็น
สามเณร ชอบเป็นความจริงทุกอันอยู่ แต่ข้อที่กล่าวไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดูบหลังเป็นต้นนั้น เป็นความจริง

นอกจากนี้ยังมีข้อที่กล่าวไม่สมต้นสมปลาย ซึ่งสื่อความเท็จของ
ผู้เรียงอีก เช่นกล่าวถึงเรื่องอาจารย์อ่อนพาดมเด็จพระสังฆราชไปหาพระ
ครูศีลปาโมกข์ แลถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
บางแห่งก็ว่าที่วัดบวรนิเวศวิหาร บางแห่งก็ว่าที่วัดราชาธิวาส

แต่เหตุชักนำไปให้นายกุหลาบกดตาดงทุนพิมพ์หนังสือนี้ แดกดำเนินทุก
เกล้า ๆ ถวาย ก็แต่เห็นชัดอยู่ว่า ถ้าหนังสือนี้ได้แจกในอารพระเมรุก็ดี
หรือแม่ไม้ได้แจกแต่เก็บเงินบอญก็ดี หนังสือนี้ไม่ได้ชื่อว่าดี ความรับรอง
ว่าเป็นจริง หรือไม่ปรากฏว่าเป็นเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอาโอกาส
นี้ไว้เป็นชื่อเสียงของตน แลแล้วแต่เบียดเผยเรื่องนั้น ๆ อันประกอบด้วย

โทษไม่ควรเชื่อฟังในหนังสือพิมพ์ ดวงให้มหาชนเชื่อถือ เพื่อหาผล
ประโยชน์เข้าตัว ดังการณ์ที่เป็นมาแล้วในหนังสือดังแต่ยังกำลังเป็นอยู่ใน
บัดนี้

เมื่อได้ส่วนได้ความชัดเจนแล้ว จึงพร้อมกันวินิจฉัยว่า ประวัต
สมเด็จพระสังฆราช ทั้งในสมุดพิมพ์ ๗ นายกุหลาบทูตเกล้า ๆ ถวาย ทั้ง
ในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ นั้น ไม่ควรเป็นที่เชื่อฟังของคนทั้งปวง
มีข้อความพิสดารแจ้งในคำวินิจฉัยของกรรมการ พร้อมทั้งคำพยานเด
รายการสืบสวนที่ถวายมาพร้อมกันนี้ แด่นายกุหลาบเกล้าทูตเกล้า ๆ ถวาย
หนังสือแสดงเรื่องที่ตนรู้อยู่เต็มใจว่าประกอบไปด้วยความเท็จ ฉบับหนึ่ง
แสดงใจกล้าว่าเท็จ เปิดเผยในสยามประเภทฉบับนั้น แสดงอาการให้คน
ทั้งหลายเข้าใจไปว่า ตนได้ทูตเกล้า ๆ ถวายเรื่องที่พิมพ์ไว้ในนั้น ซึ่ง
ประกอบด้วยความเท็จทุกอัน อีกฉบับหนึ่งด้วย เช่นนี้ได้ชื่อว่าหมิ่นคือ
พระบรมเดชานุภาพ เป็นความผิดใหญ่ของนายกุหลาบอีกส่วนหนึ่ง ขอน
ต้องอาไศรยพระมหากษัตริย์เป็นที่ตั้ง จะควรส่งท่านไร สุดแต่จะทรง
พระมหากษัตริย์

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

(ลงพระนาม) อาตมภาพ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า นเรศวรวรฤทธิ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีสุนทร ไหวหาร

ประกาศเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช
ที่นายกฤษดาภราชเรียบเรียงพงศาวดารขุนทดเกล้า ฯ ถวาย

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ
ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ได้ทรงสังเกตเห็นหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่
นายกฤษดาภราชเจ้าของหนังสือพิมพ์สยามประเภท เรียบเรียงลงในหนังสือ
สยามประเภทมานานแล้ว ว่าเป็นเรื่องที่มีความเท็จปะปนอยู่โดยมาก
แทบจะทุกเรื่อง ถ้าแม้ว่าผู้ที่มีความรู้ได้อ่านหนังสือสยามประเภทแล้ว
ก็อาจจะรู้ได้ว่าเรื่องใดมีความเท็จปะปนอยู่เพียงใด เว้นไว้แต่ผู้ที่ไม่มี
ความรู้เท่าถึงก็คงจะสำคัญเข้าใจ ว่าเรื่องราวเหล่านั้นเป็นความจริงทั้งสิ้น
แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า ไม่สู้เป็นลัทธิสำคัญอันใดจึงมิได้ทรงเอาเป็น
พระราชธุระ ครั้นเมื่อก่อนที่จะเชิญพระศพสมเด็จพระสังฆราชไปพระราชทาน
เพลิงที่พระเมรุทองสำนาคหลวงนั้น นายกฤษดาภราชได้นำหนังสือพิมพ์เป็นเรื่อง
ประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งนายกฤษดาภราชได้เป็นผู้เรียบเรียงเองขึ้นทูล
เกล้า ฯ ถวาย ๒๐๐๐ เต็ม โดยประสงค์ว่าสำหรับจะให้ปะนอของ
พระราชทานแจกในงานพระเมรุ เมื่อได้ทอดพระเนตรเเนอความในหนังสือ
นั้นแล้ว ทรงพระราชดำริหะแวกว่านายกฤษดาภราชจะเรียบเรียงขึ้น โดยความเท็จ
ความเดาของนายกฤษดาภราชเองดุจดังหนังสือเรื่องอื่น ๆ ที่นายกฤษดาภราชเรียบเรียง
ลงในหนังสือสยามประเภทนั้น เพราะมีถ้อยคำอันไม่น่าเชื่อถือเป็นอันมาก
ไม่ควรปะนอของพระราชทานแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวง ฤๅคนอื่น ๆ ทั่วไป
อนึ่งสมเด็จพระสังฆราชก็นับว่าเป็นหลักปะนอประธานแต่ปะนอที่นับถือ
ของคนเป็นอันมาก หากสมควรจะให้มิผู้กล่าวประวัติของท่านไว้ โดยความ

เกิดขึ้นคลาศจากความจริง พาให้คนทั้งหลายดุ่มหลงเชื่อถือว่าเป็นความจริงไม่ ส้มควรจะได้ส่วนให้ ได้ความปรากฏไว้ว่า นายกุหลาบได้กล่าวเท็จเพียงไร จริงเพียงไร

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นเจ้าคณะใหญ่ในพระองค์หนึ่ง พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง กับพระยาศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาตักษณีย์ ซึ่งเป็นบุตรพระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก) ผู้หนึ่งเป็นกรรมการเรียกตัวนายกุหลาบกับเรื่องราวทั้งปวงมา ได้ส่วนให้ ได้ความตลอด

มีนักกรรมการได้ส่วนเสร็จแล้ว นำรายงานในการที่ได้ ได้ส่วนนั้นกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นอันได้ความว่า หนังสือประวัติสมเด็จพระสังฆราชที่นายกุหลาบเรียบเรียงนั้นมีความเท็จระคนปนไปตลอดทั้งเรื่องความแจ้งอยู่ในคำวินิจฉัยของกรรมการที่โปรดเกล้า ฯ ให้ลงไว้ต่อไปแล้ว (๑)

ข้อที่นายกุหลาบกล่าวหาญเรียบเรียงหนังสือ อันเป็นความเท็จมีจริงนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายดังนี้ นายกุหลาบมีความผิดควรรับพระราชอาญาถึงจำคุก แต่ทรงพระกรุณาอยู่ว่านายกุหลาบเป็นคนชราที่มีอายุมากแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโทษจำคุกให้เป็นแต่ภาคทัณฑ์ไว้

ห้ามอย่าให้ ใครเชื่อถือเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช ที่นายกุหลาบนำความเท็จมาเรียบเรียงลงพิมพ์ไว้สืบไป

ประกาศมาณวันที่ ๑๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๓๒๐ เป็นวันที่ ๓๓๘๗๐ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

(๑) คือคำวินิจฉัยของกรรมการซึ่งพิมพ์ไว้ข้างต้น